

بررسی اندیشه جهاد دفاعی در ارتباط با جنگاوری‌های ترکیبی و نامتعارف

ابراهیم حبیبی^۱ | سید محمد شریفی^۲

چکیده

عقاید و اصول فکری خاصی بر نگارش و تنظیم رهنامه‌ها و دستورهای رزمی نظامی حاکم است. این اصول می‌توانند بر آمده از تجربیات نظامی پیشین، واقعیات میدانی، قواعد شرعی و یا قوانین اساسی ملت‌ها باشند. انعکاس این اصول در اسناد بالادستی مانند رهنامه‌ها تعیین‌کننده حدود و اعمال نیروهای مسلح و یا حتی سازمان رزم و نوع تجهیزات در صحنه جنگ هستند. محیط‌های تجربی متفاوت، جنگ‌ها و روش‌های جنگاوری جدید، ادیان و ایدئولوژی‌های مختلف ممکن است به ایجاد مفاهیم پرتعداد و مختلفی در شناخت از جنگ‌های جدید و نیروهای موجود در آن شوند. شناختی که می‌تواند مقدمه‌ای برای تبیین جایگاه و حقانیت طرفین یک درگیری قرارگیرد. کاربست مفاهیم فرض گرفته شده از دستاوردهای فکری یا علمی دیگران، ممکن است به تعارض‌های شناختی یا حقوقی منجر شود که پیامدهای بسیاری در جنگ، در سیاست و مسائل بین‌المللی داشته باشد. این مقاله با تحلیل اسنادی و استفاده از منابع رسمی و فقهی، کتب و دانش‌های مرتبط با جنگاوری‌های نوپدید، در کنار بررسی نمونه‌های تاریخی، به اینکه چگونه اندیشه جهاد دفاعی (به‌خصوص حکم جهاد) در اسلام می‌تواند به شکل‌گیری نیروهای ترکیبی (از مردم و ارتش‌ها) بی‌انجامد، در برابر مفاهیم نوظهور جنگاوری ترکیبی و نامتعارف که عمدتاً در غرب و به‌دلیل حضور نظامی خود در خاورمیانه ساخته و پرداخته شده‌اند، جایگاه جهاد دفاعی را تبیین خواهد کرد.

کلیدواژه‌ها: جهاد دفاعی؛ جنگ ترکیبی؛ جنگ نامتعارف؛ دکتربین نظامی؛ فقه نظامی

۱۲۳

سال سی و دوم
تابستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۰/۱۰/۲۳
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۱/۰۴/۲۱
صص: ۲۳۶-۲۰۱

شاپا چاپی: ۰۸۷-۰۵۰-۲۵
الکترونیکی: ۴۹۷۱-۴۶۵۴

DOR: 20.1001.1.10255087.1402.32.123.8.6

ebitehuni@gmail.com

۱. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران

مقدمه

«وقتی وارد منطقه آنان شدی با ایشان درگیر نشو تا آنان جنگ را شروع کنند. پس از آنکه جنگ را هم شروع کردند، تو وارد جنگ نشو تا یکی از یاران تو را به شهادت برسانند. پس از آنکه یکی از شما را کشتند، با آنان وارد جنگ نشو تا اینکه به آنان بگویی: آیا هنوز هم نمی‌خواهید بگویید: لا اله الا الله. اگر گفتند: چرا ..... به خدا قسم! اگر خداوند به واسطه تو یک نفر را هدایت کند برای تو بهتر از تمام چیزهایی است که خورشید بر آنها می‌تابد.» (واقعی، ۱۸۰ق ص: ۲۳۸)

«هر چه اهل شام برای دشمن خود خواستند، جلوی آنها را مگیر و از راه مدینه برو و اگر با تو جنگیدند با آنها بجنگ، و اگر بر آنها پیروز شدی سه روز شهر مدینه را بر لشکر حلال کن.» (کلینی، ۳۲۹ ص: ۷۱۰)

دو پاراگراف فوق، معرف دو شیوه اخلاقی متمایز از جنگ‌های صدر اسلام و برآمده از اصول و عقایدی متفاوت است. اولی نقلی از محمد ابن عمر واقعی جنگنامه نگار معروف صدر اسلام است که به سریه یمن به فرماندهی علی ابن ابی طالب (ع) اشاره دارد، و دومی فرمان یزید (لع) به مسلم ابن عقبه پیش از حمله به مدینه است. از فرمان نخست جهاد دعوت^۱ بر مبنای اصول شریعت نبی اسلام (ص) فهم می‌شود و از فرمان دوم بجای شریعت محمد (ص)، جنگ برای بیعت بر اساس عرف‌های قبیله‌ای با روش سرکوب و مطیع‌سازی زورمدارانه. این دو فرمان را میتوان به دقت نوعی سیاستگذاری متکی بر پیشینه‌های عقیدتی، سیاسی و اجتماعی در عملیات‌های نظامی خواند که نه فقط اهداف بلکه مکان درگیری، استفاده از چه نیرویی و چگونگی دادن تلفات نظامی در جنگ را نیز تعریف کرده‌اند.

مسلمانان پیوسته در تلاش بوده‌اند تا با تکیه بر روشهای فقهی چون آیات قران، سنت پیامبر (ص) و امامان، اندیشه جهاد برای دفاع^۲ از جوامع اسلامی را در عصر حاضر زنده نگهدارند. هنگامی که یک جامعه اسلامی مورد حمله یا تهدید واقع می‌شود، ممکن است از سوی مراجع دینی، جهاد به شکل دفاعی آن امری همگانی و واجب اعلام شود. وجوب کفایی یا عینی ای که

۱. جهاد ابتدایی، نبردی که اهداف آن توسعه شریعت اسلام است.

۲. جهاد دفاعی، در زمان حمله به مسلمانان یا سرزمین‌های اسلامی وجوب آن اعلام میگردد.

بر همه مسلمین در هر شرایطی تکالیفی قرار داده و اثر مستقیم آن حضور مردم در جبهه های جنگ است. حضور رزمی که می تواند با توجه به علوم نظامی، در قالب نیروهای سازمان یافته و دائمی مانند ارتش ها و موقتی یا بی قاعده ای (نامنظم) باشد که همزمان با وقوع جنگ شکل بگیرند. ولیکن این دو عبارت ارتش های منظم و نیروهای نامنظم یا بی قاعده واجد مفاهیم بسیاری در امور نظامی و دیگر حوزه ها مانند علم حقوق و سیاست و در گاهی در حوزه های بین المللی مبنایی برای تعریف جایگاه حقوقی یا حقانیت طرف های درگیر نیز هستند.

اما چرا از جهاد دفاعی مسلمانان و سازمان رزمی که در اثر آن شکل میگیرد، در دوران ما و رای مبنایی عقیدتی آن نگریده شده، گهگاه امری سنتی و گهگاه عقب افتاده و عمدتاً با عناوین فنی چون جنگاوری نامنظم^۱، نامتعارف، نیابتی، ترکیبی، و ... که در ذیل خود مفاهیم تقابلی و خطرناکی نهفته دارند مفهوم سازی می شود؟

آیا این مسئله بدلالی چون ماهیت نامحدود جنگ^۲ (به خصوص بر علیه آمریکا)، شکست حاکمیت مدرن در جوامع مسلمان و پدید آمدن جوامع و نیروهای ترکیبی^۳، برتری مطلق جوامع مدرن و انتخاب این اشکال جنگاوری به عنوان بهترین راه حل^۴ برای جوامع تحت تهاجم، جغرافیای راهبردی^۵، یا ساختار قبایلی جوامع اسلامی و چریک های تصادفی^۶ برآمده از آن، انتخاب شده اند؟

طرح مسئله و فرضیات پژوهش

محققان این مقاله، بر این باورند که، نامگذاری های جدید بر جنگ مانند جنگ ترکیبی و نامتعارف که مستقیم و غیر مستقیم به جهاد اسلامی و آثار آن در ادبیات خود اشاراتی نیز دارند و به بسیاری از رهنامه ها و دستورهای رزمی راه یافته اند، با غفلت از ماهیت «اصل جهاد دفاعی در اسلام» و نحوه شکل دهی آن به سازمان رزم، و با تقلیل و تجزیه بعد نظامی از سازه جهاد به

۱. برای نمونه جنگ در چین، حمله شوروی به افغانستان، جنگ رژیم صهیونیستی علیه حزب الله لبنان (۲۰۰۶)، اشغال عراق از ۲۰۰۳، با عناوینی چون جنگ های ترکیبی، نامنظم و یا نامتعارف نیز یاد شده اند.

۲. لیانگ و ژیانگسوی (۱۹۹۹) این دو البته به جنگاوری مسلمانان در موارد مذکور اشاره ای نداشته اند، بلکه نیاز جنگ را اینگونه دانسته اند که جنگ محدودیتی نداشته باشد. (ص: ۲۱۰) «محدود شده باید به روشی نامحدود پیگیری شود»

3. William J Nemeth (2006)

4. Frank G Hoffman (2007)

5. Andrew Korybko (2017)

6. David Kilcullen (2009)

تعاریف خاص مطابق با نیاز کشورهایی که در حال جنگ در سرزمین‌های اسلامی هستند، ساخته و پرداخته شده‌اند. بنابراین در کاربست این مفاهیم باید دقت نظر بسیاری داشت. فرض اصلی این مطالعه این است که:

- تعاریف جهاد دفاعی، جنگاوری‌های ترکیبی و نامتعارف هر سه به تشریح چگونگی سازمان رزم، ماهیت و مشروعیت نیروهای موجود در یک درگیری می‌پردازند. با تشریح این رابطه، تشابهات، و تعارضات مفهومی پدیدار شده در آنها نیز بررسی و تبیین خواهند شد.

دلایل و اهداف پژوهش

این مقاله با بررسی برخی مبانی اعتقادی و تاریخی که منجر به شکل‌گیری سازمان رزم مرکب از نیروهای با سازماندهی مختلف و جنگ‌های کنونی در جوامع مسلمان منجمله کشورمان شده است، به توصیفی از ریشه‌های عقیدتی آن دست پیدا می‌کند که از نگاه پژوهشگران غیر مسلمان جنگ مغفول مانده است.

همچنین، این تحقیق پیرامون طرح اصول جدیدی برای جنگ‌های نوپدید نیست بلکه به تبیین اصول و قواعد دینی مسلط بر جنگاوری مبتنی بر جهاد خواهد پرداخت و برخی مفاهیم آنرا با جنگ‌های ترکیبی و نامتعارف مقایسه خواهد کرد. بدین ترتیب، این پژوهش:

- ۱- مواد فکری لازم برای دقت نظر در ارتباط با کاربست ادبیات جنگ‌های نوپدید در متون رسمی و پژوهش‌های علمی بعدی را فراهم می‌کند.
- ۲- به تقویت نظری آن دسته از پژوهش‌هایی که اصول اعتقادی را مبنایی برای نگارش رهنامه‌های راهبردی و نظامی می‌دانند، خواهد پرداخت.
- ۳- سیاستگذاران دینی و نظامی در کشورمان به شناخت بیشتری نسبت به کارکرد احکام در جنگ، به‌خصوص در تعاریف دیگران از جنگ‌های نوین دست یابند.

مبانی نظری

جواز دفاع (جهاد دفاعی)

آیه شریفه «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» (حج، ۳۹)^۱، صراحتاً دفاع را حق مظلوم دانسته است. خداوند این آیه را که متضمن اذن جهاد است نازل کرد و این نخستین آیه‌ای است که در باره جهاد نازل شده (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲، ص: ۲۱۹)^۲. وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا (بقره، ۱۹۰)^۳. «آیه مورد بحث در موضوع دفاع است که اگر دشمنان حمله کنند مسلمین باید تا حد قدرت دفاع کنند و دشمن را دفع کنند و همین که دشمن را دفع نمودند دیگر تعدی و تجاوز نمایند و اینکه حکم هم تا ابد باقی است بنا بر اینکه آیات با هم مخالفتی نداشته و ناسخ و منسوخی در بین نیست» (طیب، ۱۳۶۶، ص: ۳۵۲)^۴. برخی آیات دیگر در مورد جهاد دفاعی شامل؛ سوره بقره ۱۹۴ و ۲۱۶، توبه ۱۳ و ۱۴ و ... مبنای جهاد دفاعی با توجه به آیات فوق: دفاع از مظلوم و دفع تجاوز است.

جواز حمله (جهاد ابتدایی)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ (توبه، ۷۳)^۵ در تفسیر این آیه نظرات مختلفی از جهاد با زبان (طیب، ۱۳۶۶، ص: ۲۷۰) جهاد همه جانبه، و مخصوصاً جهاد مسلحانه (مکارم شیرازی، ج ۸ ص: ۲۷۰) ذکر شده است. وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (بقره، ۱۹۱)^۶ در تفسیر طیب البیان «این آیه یکی از آیات راجع بجهاد است چنانچه آیه قبل راجع بدفاع بود» (همان، ص: ۳۵۸). آیات دیگری که در مورد جهاد ابتدایی هستند، سوره محمد آیه ۴، توبه آیه ۵ و ۲۹، را میتوان نام برد.

۱. به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده، رخصت [جهاد] داده شده است، چرا که مورد ظلم قرار گرفته‌اند.

۲. برگزیده تفسیر نمونه

۳. و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند، بجنگید، ولی از اندازه درنگذیرید.

۴. اطیب البیان فی تفسیر القرآن

۵. ای پیامبر، با کافران و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت بگیر، و جایگاهشان دوزخ است.

۶. هر جا که آنها را بباید بکشید و از آنجا که شما را رانده‌اند، برانیدشان، که فتنه از قتل بدتر است. و در مسجدالحرام با آنها مجنگید، مگر آنکه با شما بجنگند و چون با شما جنگیدند بکشیدشان، که این است پاداش کافران. (ترجمه آیتی)

شرایط مجاهد (جهادگر) از نظر فقها

در جهاد ابتدایی با فراهم آمدن شرایط آن واجب کفایی است؛ بدین معنا که تا زمان نیاز جبهه نبرد به نیرو، بر همه واجدان شرایط واجب است در آن حضور یابند و با حضور نیرو به مقدار کفایت، جهاد بر دیگران واجب نخواهد بود، (نجفی الجواهری، ۱۳۸۴ق، ص: ۹۵) مگر آنکه امام حاکم به دلایل خاصی افراد معینی را فرا بخواند، که در این صورت حضور آنان واجب عینی^۱ خواهد بود. (همان، ص: ۱۴) برای جهاد دفاعی بسیاری از شرایط مذکور از جمله اجازه امام لازم نیست، زیرا دفاع از جان و مال و حیثیت مسلمانان بر هر مسلمانی که توان دفاع دارد، در هر شرایطی واجب است. (حلی، ۱۴۱۹ق، ص: ۳۴).

توان نظامی (آمادگی)

آیه مبارکه ۶۰ از سوره انفال^۲ را میتوان مهمترین منبع قرآنی در مورد لزوم ایجاد توان نظامی دانست. اصولی نظیر موازنه، برتری نظامی و استفاده از حداکثر توان فنی از این آیه برداشت می‌شود. اما نکته بسیار مهم در اجرایی کردن این فرمان، نیاز به آماده سازی تجهیزات نظامی پیش از وقوع جنگ است، و چنین اقدامی منوط به وجود یک «نیروی مسلح یا سازمان رزمی دائمی» است. آمادگی و موازنه نظامی از آیه ۱۹۴ سوره بقره نیز قابل استناد است؛ «پس هر کس بر شما تعدی کرد، همان گونه که بر شما تعدی کرده، بر او تعدی کنید»^۳. در تفسیر این آیه، تهیه ادوات نظامی در مقابل دشمن از مقدمات جنگ است (قمی به نقل از فریسی کرین، ۱۳۸۸). وی آیات، حدید ۲۵، مریم ۱۲ و انفال ۶۰ را نیز مورد استناد قرار داده است. ابن عربی، آمادگی نظامی را واجب عینی (ج ۲، ص: ۴۲۱) ۴ فخر رازی آنرا واجب کفایی دانسته است (ج ۱۵، ص: ۴۹۹)^۵ و از نظر سید قطب، آمادگی نظامی از نظر وجوب و اهمیت در حکم جهاد است. (ج ۳، ص: ۱۵۴۳)^۶

۱. واجب عینی، مقابل واجب کفایی، عملی است که بر تمام مکلفان واجب می‌باشد، به گونه‌ای که با انجام دادن بعضی، از عهده دیگران ساقط نمی‌گردد.

۲. ترجمه فولادوند: هر چه در توان دارید از نیرو و اسب‌های آماده بسیج کنید، تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان - که شما نمی‌شناسیدشان و خدا آنان را می‌شناسد - بترسانید. و هر چیزی در راه خدا خرج کنید پاداشش به خود شما بازگردانیده می‌شود و بر شما ستم نخواهد رفت. (انفال، ۶۰)

۳. ترجمه فولادوند: فَمَنْ اِغْتَدَىٰ عَلَیْكُمْ فَاِغْتَدُوا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اِغْتَدَىٰ عَلَیْكُمْ. (بقره، ۱۹۴)

۴. ابن عربی، محمد بن علی، احکام القرآن.

۵. فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر.

۶. سید قطب، فی ظلال القرآن. (مقصود سید قطب این است که در حکم جهاد آمده و در همان حد از اهمیت است)

نمونه فتواها و بیانیه‌های معروف و معاصر جهاد^۱

امام موسی صدر در تأسیس افواج مقاومت لبنان (أمل) «رهبر شیعیان لبنان در تاریخ ۱۹۷۵ ضمن خطابه‌ای پرشور به مناسبت سالگرد عاشورای حسینی، مردم لبنان را به تشکیل یک گروه مقاومت نظامی در برابر تجاوزات رژیم اشغالگر قدس و توطئه‌های مزدورانه دولت اسرائیل برای بیرون راندن لبنانی‌ها از سرزمین‌های خویش فراخواند. وی در این خطابه تاریخی یادآور گردید: «دفاع از وطن تنها از وظایف و مسئولیت‌های دولت نیست بلکه همه افراد وظیفه دارند از کشور و سرزمین و خانه خویش دفاع کنند... و اگر حکومت، مسئولیت دفاع از مملکت را مهمل گذارد، ضرورت دفاع از گردن ملت ساقط نخواهد گردید، همگان در قبال چنین تعهد ملی مسئولیت دارند.» (حجتی کرمانی، ۱۳۶۴).

در بهبوه **جنگ داخلی لبنان** سال ۱۹۷۶ میلادی و پس از کنفرانس عرمون^۲ در لبنان؛ «...امام موسی صدر به حافظ اسد می‌گوید، من تنها یک حرف دارم و آن اینکه اگر سوریه و وارد لبنان نشود، همه ما نابود شده و از بین خواهیم رفت و بیروت سقوط خواهد کرد. اگر این مسئله را می‌پذیرید بسیار خوب، ولی اگر نمی‌خواهید که ما بمیریم و همه مسلمانان قتل عام شوند، پس وارد لبنان شوید... (حافظ اسد، این درخواست را با این درجه شدت می‌پذیرد)» (چمران، ۱۳۶۲، ص: ۲۰۵ و ۲۰۶).^۳

۱- در دوران **دفاع مقدس**، در بخشی از فرمان اولیه امام خمینی (ره) در مورد لزوم دفاع در برابر حمله عراق در سال فروردین ۱۳۵۹ چنین می‌خوانیم: «... با یک دست قرآن را و با دست دیگر، سلاح را بگیرید و چنان از حیثیت و شرافت خود دفاع کنید که قدرت تفکر توطئه علیه خود را از آنان سلب نمایید...» (صحیفه امام، ج ۱۲، ص: ۲۰۳) از اشارات دیگر ایشان در مهر

۱. به ترتیب تاریخ و بر اساس جنگهایی که بعدها ترکیبی، نامتعارف و یا نامنظم نامیده شده اند.

۲. جلسه سران مسلمان، ابوعمار، صائب سلام، جنبلاط، رشید کرامی، مفتی سنی‌ها شیخ حسن خالد، رهبر شیعیان سید موسی صدر... (طباطبائی، ۱۳۸۷ ص ۳۳۸)

۳. امام موسی ... به سوریه میرود و با حافظ اسد تماس حاصل نموده و درخواست کنگره عرمون (جمععی از رهبران جوامع اسلامی لبنان) را مطرح می‌سازد. حافظ اسد به همان دلیل قبلی درخواست امام را رد می‌کند و می‌گوید دخالت نظامی سوریه در لبنان خطری برای حکومت سوریه است (همان، ۱۳۶۲، ص: ۲۰۵ و ۲۰۶) اما امام صدر درخواست خود را با لحن و جوابی که در متن آمده است تکرار میکند.

۱۳۵۹: «دفاع یک امر واجبی است بر همه کس. بر هر کس که هر مقدار قدرت دارد، باید دفاع بکند از اسلام. الآن اینها هجوم کردند بر اسلام و ما باید دفاع بکنیم.» (مرندی ۱۳۹۳، ص: ۸۹). یک استفتاء فقهی از ایشان: آیا برای دفاع از دین خدا و جمهوری اسلامی اجازه امام یا مجتهد لازم است؟

«بسمه تعالی، بر تمام مکلفین واجب است، به هر نحو که ممکن باشد، از دین خدا و نظام جمهوری اسلام دفاع نمایند و مشروط به اجازه نیست.» (استفتائات حضرت امام (ره)، ۱۳۹۲، ج ۳، ص: ۴۲). و نسبت به تشکیل بسیج در ۱۳۵۸/۹/۴: «... قوای خودتان را مجهز بکنید و تعلیمات نظامی پیدا کنید و به دوستانان تعلیم دهید، به همه اشخاصی که همین راه می روند تعلیمات نظامی بدهید مملکت اسلامی باید همه اش نظامی باشد و تعلیمات نظامی داشته باشد یکی از ابواب فقه باب رمی است، ...». و در جایی دیگر؛ «باید شما بدانید که آنکه فرمان داده است به همه‌ی ما، خداست. فرمانده همه خداست. اوست که دفاع را واجب کرده است برای رفع فتنه» (صحیفه امام، ج ۱۹ ص: ۴۶۷). «وقتی کشور اسلام مورد تهدید دشمن‌های اسلام است، دفاع از کشور اسلام و نوامیس مسلمانان بر همه ما، بر تمام ما واجب است... ما داریم به این واجب عمل می‌کنیم» (صحیفه امام، ج ۱۵ ص: ۱۱۸ و ۱۱۷)

۲- فتوای جهاد کفایی بر علیه داعش توسط آیت‌الله سیستانی مرجع عالیقدر شیعیان در عراق؛ «خطراتی که در حال حاضر عراق و ملت عراق را تهدید می‌کند، دفاع از این سرزمین و جان و ناموس مردم آن را می‌طلبد. این دفاع بر همه شهروندان واجب کفایی است [...] بر این اساس بر شهروندانی که توانایی حمل سلاح و مبارزه با تروریست‌ها و دفاع از کشور و ملت و مقدسات خود را دارند، لازم است برای پیوستن به نیروهای نظامی داوطلب شوند.» (کربلایی، ۱۳۹۳) آیت‌الله سیستانی مرجعیت عالی عراق دفاع از کشور را واجبی مقدس و مسئولیت شرعی و ملی دانست و فتوای جهاد کفایی را فارغ از معیارهای قومی اعلام کرد (الحامد، ۲۰۱۵ ص: ۳ به نقل از گوهری مقدم و عرب، ۱۳۹۷)

۳- نمونه‌های دیگری که در عصر حاضر از فتوایی جهاد دفاعی می‌توان برشمرد، دفاع از مسلمانان چین و افغانستان در برابر شوروی، در یمن بر علیه آمریکا (۱۳۸۸) و سپس در برابر

۱. حجت السلام شیخ عبدالمهدی کربلایی نماینده آیت‌الله سید علی سیستانی در خطبه نماز جمعه شهر مقدس کربلا.

تهاجم عربستان (۱۳۹۵ و ۱۳۹۷) است. اما از فتوای بسیار مهم جهاد دفاعی اخیر، مقابله با تهاجم به مسلمانان در جنگ ۲۰۰۶ رژیم صهیونیستی بر علیه لبنان است که توسط بسیاری از علمای اهل سنت و شیعه و در لزوم دفاع از جنوب لبنان در برابر آن صادر شده است. نمونه‌هایی از این فتواها توسط حمیدرضا غریب رضا گردآوری شده‌اند؛ استاد قاضی^۱: «آنچه اسرائیل انجام می‌دهد عین منکر است و باید تمامی مسلمانان حزب‌الله را یاری کنند و در برابر این وحشی‌گری اسرائیل مقاومت نمایند». عبدالمعطی بیومی^۲: «هر مسلمان به اندازه توانایی و جایگاه خود برای پشتیبانی از حزب‌الله و ایستادگی در برابر صهیونیست‌ها که دشمنان خداوند هستند، بلکه برای شکست دادن آنها مسئولیت دارد». شیخ عائض القرنی^۳: «... بر همگی واجب است در کنار مقاومت لبنان و فلسطین در برابر طغیانگری یهودی، ایستادگی کنند...» (۱۳۸۵ ص: ۱۰۶-۱۰۹). از جمیع نمونه بیانات و فتوای فوق، چنین برداشت می‌شود که جهاد دفاعی:

- فرمانی است که پس از مورد تهدید یا تهاجم قرار گرفتن یک جامعه مسلمان صادر می‌شود.
- امری منطقه‌ای و محلی نیست و دفاع از یک جامعه مسلمان در یک منطقه بر همه مسلمانان واجب شده است و محدود به مرزهای ملی نبوده است.
- حکم کفایی، بر عموم مردم مسلمان و در حد توانایی، واجب می‌شود.

تعاریف مرتبط با جنگ

به ترتیب ابتدا تعاریف مرتبط با جنگ و سازمان، سازمان نظامی (رزمی)، جنگاوری‌های ترکیبی، نامنظم و نامتعارف، سپس تاریخچه‌ای از پیدایش تعاریف جنگ ترکیبی و نامتعارف در پی یکدیگر آورده شده‌اند تا اتکای تعاریف به یکدیگر در یک سازه مشخص و مبتنی بر سازمان رزم تکمیل شود.

۱. ۱. در تکمیل مقدمات شناختی در توصیف **جنگ**، درگیری مسلحانه دو جمعیت است برای اهداف و خواسته‌های قدرتی که خود را برتر میدانند (کلاوزویتس به نقل از حیدری، ۱۳۹۰ ص: ۲۴). از نگاه جامعه‌شناختی، «جالبترین خصیصه پدیده جنگ، ظاهراً ویژگی

۱. عمر قاضی، استاد فقه دانشگاه الازهر مصر.

۲. عضو مجمع الازهر.

۳. از علمای عربستان سعودی

جمعی آن است» بوتول (۱۹۵۳)، به نقل از فرخجسته، ۱۳۹۶ ص ۲۴) «جنگ، مبارزه مسلحانه و خونین بین گروه‌های سازمان یافته است» (همان، ۱۳۹۶ ص: ۲۷). در جامعه شناسی، میان رفتارهای جمعی، مانند جنون و یا هیستری جمعی^۱ و رفتار سازمان یافته مانند جنگ میان جوامع، تمایزاتی قائل شده‌اند. این تمایزات خود را در سازمان اجتماعی برای آن نشان می‌دهد، به عنوان نمونه:

بروس کوئن: «دولت، ارتش، شرکت اتوموبیل سازی و دانشگاه نمونه هایی از سازمانهای رسمی هستند، یک گروه هنری، گروهی از دوستان و اعضای یک مجتمع ساختمانی را سازمان غیر رسمی به شمار می‌آورد» (۱۳۹۱ ص: ۴۲۴).

تفاوت میان دو سازمان رسمی و غیر رسمی در جنگ از نظر شناسایی ماهیت نیروهای درگیر امری حائز اهمیت است. سازمان رسمی از گروهی از افراد تشکیل یافته است که برای دستیابی به هدف مشخصی در کنار هم جمع شده‌اند. دیوان سالاری^۲ سلسله مراتبی^۳ از قدرت و مسئولیت که سازمان رسمی برای هماهنگی فعالیت‌ها و دستیابی به هدفهای تعیین شده خود آن را بکار می‌گیرد. (همان، ص: ۴۲۴ و ۴۲۵). اشاره مختصر به سلسله مراتب سازمانی، بروکراسی در این تحقیق از آنجایی اهمیت دارد که زیربنای مفهومی نیروهای مسلح منظم و رسمی را شکل می‌دهند، تا بتوان آنرا در برابر نامنظم‌ها شناخت.

سازمان نظامی^۴ و سازمان رزم^۵ (نیروهای منظم)

عنوان سازمان نظامی، به: «سازمان یا گروهی از سازمان‌های دولتی اطلاق می‌شود که به وسیله قانون اساسی و به طور دائمی تأسیس شده، انواع خاصی از تسلیحات و تجهیزات را به طور انحصاری در اختیار دارد و مسئولیت دارد تا برای دفع یا بازداشتن هر چیز یا هر کسی که تهدیدی برای موجودیت کشور ملی (یعنی محدوده‌ای که با مرزهای سرزمینی شناسایی شده، مشخص می‌شود) و منافع شهروندان آن به شمار می‌آید، گونه ای مقید و کنترل شده، خشونت یا نیروی اجبار را بکار گیرد». (ادموند، ۱۹۹۰، به نقل از حسینی، ۱۳۷۴) **ارکان سازمان نظامی** شامل، عنصر

1. Mass Hysteria یک واکنش احساسی ناخواسته جمعی

2. Bureaucracy

3. Chain of Command

4. Military Organization

5. Task Organization

خشونت قانونی، دولتی، قانونی و دائمی بودن، مالکیت انحصاری تسلیحات و حفظ امنیت ملی است (ادیبی سده، ۱۳۷۹ ص: ۲۴۸-۲۴۹)

بنابراین یک سازمان غیر رسمی نظامی (مسلح) را می‌توان آنچه در تعاریف فوق نگنجد دانست. به عبارتی دیگر با توجه به تعاریف سازمان اجتماعی، میزان رسمیت و قاعده‌مندی یک ساختار رزمی، واجد شکل‌گیری تعاریف متضاد و قالباً در برابر خویش خواهد بود، تعاریفی چون، نیروی منظم در برابر نامنظم، نیروی رسمی در برابر غیر رسمی، متعارف در برابر نامتعارف، همگون در برابر ناهمگون^۱ و سایر موارد مشابه. ولیکن گهگاه مرز میان این تعاریف از بین می‌رود و رسته‌های مرکب^۲ شکل می‌گیرند.

این ترکیب زمانی رخ می‌دهد که یک نیروی رسمی در کنار یک نیروی غیر رسمی یا نامنظم وارد یک اقدام مشترک شوند. بنابراین و با توجه به «...قرار داشتن جنگاوری نامنظم در هسته اصلی هر دو جنگاوری نامتعارف و ترکیبی که نقش اصلی در متشابه شدن این جنگاوری‌ها» (حبیبی، ۱۴۰۰) را دارد، در ادامه لازم است تا تعاریف نیروهای نامنظم و روشهای آنان نیز مورد بحث بررسی قرار گیرد.

تعاریف نیروهای نامنظم

در دستور رزمی جنگ نامتعارف ایالات متحده، **نیروهای نامنظم** بدلیل کمبود تعاریف در زمان نگارش این دستور رزمی، به روشی متضاد منظم‌ها تعریف شده‌اند. یعنی افراد مسلحی که مفاهیم مرتبط با نیروی منظم از آنها سلب می‌شود:

«ارتش و دکترین مشترک در حال حاضر^۳ منظم‌ها یا نیروهای منظم را تعریف نکرده‌اند.

برای استفاده در این دستور رزمی، این نیروها به‌عنوان نیروی مخالف نیروهای نامنظم تعریف می‌شوند. منظم‌ها نیروهای مسلح، افراد یا گروهی از افراد هستند که عضوی از نیروهای مسلح

1. نامتقارن: Asymmetric

2. Combined or Compound Arms

۳. تا سال ۲۰۰۸ که سند مذکور با عنوان FM 3-05.130 Army Special Operations Forces Unconventional Warfare

طرح می‌شود. این نکته بسیار مهم است که نیاز به مرز بندی در جنگ و به‌خصوص اشکال ناهمگون و نوظهور جنگ مانند ترکیبی و نامتعارف تا آن زمان احساس نشده بود، و این زمان مقارن با حضور نیروی زمینی آمریکا در منطقه خاورمیانه و رویارویی با عواقب پس از آن است.

منظم، پلیس، یا نیروهای امنیت داخلی هستند. زمانی که یک ملت مجوز یا حمایتی برای یک نیرو در جهت تامین امنیت داخلی فراهم می‌آورد، آن نیرو به‌عنوان یک نیروی منظم (قاعدۀ مند) تلقی می‌شود. ورای ظاهر و قراردادهای نامدهی، اگر نیرویی تحت کنترل دولتی باشد، یک نیروی منظم است» (FM3-05-130, 2008).

یک مشکل این تعریف، عدم تعیین مفهوم «مجوز یک ملت یا حمایت است» و مشکل بسیار جدی دیگر و تعارض آمیز دیگر آن است که، اگر مردمی مورد تجاوز و تهاجم دولت مطبوع خود قرار گیرند و به حکم دفاع دست به اسلحه ببرند و مورد حمایت دولتی دیگر نیز قرار گیرند، چگونه باید آنها را تعریف کرد؟ این مورد در این مقاله مورد بحث بیشتر قرار خواهد گرفت.

در تعریف موجود در دستور رزمی فوق، مرز میان نیروی منظم و نامنظم در واقع وجود قراردادی برای تمایز گذاری (از نظر مشروعیت) نیز میباشد و تنها عملکرد فنی دو نیرو به لحاظ سازماندهی در یک میدان جنگ^۱ اشاره ندارد. از این رو، منظور از برخی از این عبارات مانند حملات چریکی و یا حتی عملیات سری که میتوانند به وسیله اعضای یک نیروی منظم نیز به اجرا در بیایند، معرف آن نیرو بر اساس سازمان یا سازماندهی نامنظم نیستند. برای نمونه، هوبر^۲ در کتاب «جنگ مرکب» خود، و برای رفع این ابهام در متون خود چنین گفته است:

«برای اشاره به نیروی حجیم و نیروی پراکنده، که به شکل متناوب بجای یکدیگر بکار می‌روند: نیروی اصلی و نیروی چریکی، نیروی متعارف و نیروی نامتعارف، نیروی منظم و نیروی نامنظم. اشاره می‌شود که «نیروی اصلی» در این صحنه^۳ ممکن است نماینده «کوشش اصلی» نباشد، از آنجایی که در برخی از این نمونه‌ها نیروی نامنظم ممکن است کوشش اصلی را بر عهده داشته باشد. افزون بر این، این عبارات به عادات استقرار تاکتیکی و نه سازمان اشاره دارد، تا آنجا که نیروی منظم سازمان یافته ممکن است در زمانی تاکتیک‌های چریکی را بکار ببرد و بر عکس» (۲۰۰۲ ص: ۹).

۱. این تعریف جنبه حقوقی از منظر دستور رزمی (دستنامه میدانی) دارد تا یک تبیین فنی نظامی.

2. Thomas Huber

۳. در متن کتاب وی صحنه عملیات مورد اشاره بوده است.

شکل ۱. الگوی مضمونی نیروهای مسلح منظم

استاندارد ناتو^۱ در دکترین مشترک عملیات زمینی، نیروهای نامنظم را در یک تعریف جامع چنین توصیف کرده است:

«نیروهای نامنظم^۲ به صورت عمومی نیروهایی بدون تعهد هستند که برای دستیابی اهداف گروه خاص خود به اعمال اقدامات پیشگیرانه متصل می شوند. این طبقه بندی شامل، شورش ها، عناصر جنایی سازمان یافته، شبه نظامیان غیرقانونی و گروه های مشابه هستند. نیروهای نامنظم از قابلیت های تاکتیکی مختلفی برای به دست آوردن اثرات راهبردی برتر بهره می جویند. آنها به صورت کلی در جنگاوری ایستا که نیروهای متعارف به اجرا می گذارند شرکت نمی جویند، اما از خصوصیات نامتقارن خود برای کسب مزیتی چون، مخلوط شدن با جمعیت غیرنظامی بهره می جویند. اهداف کلی آنها از بین بردن مشروعیت و پشتیبانی مردمی دشمنان و دولت هایشان است. آنها ممکن است به صورت فیزیکی یا مفهومی محدود به مرزهای ملی یا قواعد متعارف نباشند. آنها ممکن است به دنبال از بین بردن یا کاستن از حمایت از آنها نیز باشند. سایر نیروهای نامنظم (مانند عناصر جنایی سازمان یافته) ممکن است به سادگی به دنبال نظم عمومی ناکارآمد باشند تا بتوانند خارج از کنترل دولت ها به فعالیت خود ادامه دهند. نیروهای نامنظم عموماً بخوبی از نیاز به ایجاد مشروعیت و کسب حمایت مردم آگاهی دارند. ورای وحشت سازی، نیروهای نامنظم در پروپگاندا (تبلیغات سیاسی)، عملیات روانی و برنامه های جلب حمایت اجتماعی شامل مدارس و بیمارستان ها شرکت خواهند کرد. این به آنها مزیت تاکتیکی خواهد داد اما به شکل راهبردی داعیه مشروعیت و حمایت مردمی آنان را خواهد کاست.» (STANAG (2288), 2016 P: 1-4)

ناتو در تعریف فعالیت های نامنظم در فرهنگ لغات خود نیز چنین تصویب کرده است: «استفاده از تهدید یا قدرت نیروهای نامنظم، گروه ها و افراد، غالباً به صورت ایدئولوژیک یا مجرمانه برانگیخته شده، برای اثرگذاری یا ممانعت از تغییر به عنوان چالشی برای یک دولت یا قدرت قانونی» (STANAG(3680), 2019 P:70-71).

۱. یک سند تبیین گر مفاهیم نظامی بصورت استاندارد.

2. Irregular Forces

تعریف دکترین مشترک نیروهای مسلح ایالات متحده: «جنگاوری نامنظم، کشمکش خشونت آمیز میان بازیگران دولتی و غیر دولتی برای به دست آوردن نفوذ و مشروعیت در میان جمعیت مرتبط است. همین به اختصار IW^۱ گفته می‌شود.»^۲ (JP1, 2017 P: 12)

رهنامه مشترک بکارگیری نیروهای مسلح ارتش فرانسه در مورد نامنظمی: یک جنگ نامنظم لاجرم با توجه به استانداردهای بین‌المللی غیر قانونی نیست؛ اگرچه، به دخالت نیروهای نامنظم در یک درگیری اشاره دارد که به سختی به رسمیت شناخته می‌شوند و به قوانین یک دولت پاسخگو نیستند. (FRA) JD-01(A) DEF, 2014) ۳

شکل ۲. الگوی مضمونی یک نیروی نامنظم، با توجه به کاربرد انواع روش‌ها توسط آنان در جنگ، بدون حدود فرض شده‌اند، بدین معنی که قاعده‌ای تعریف شده ندارند، البته ساختاری موقت دارند و ممکن است مورد حمایت همه مردم نباشند و با پایان مسئله یا درگیری تغییر ماهیت دهند.

اما از تعاریف جنگ، جنگاوری و نیروی نامنظم دو مسئله مهم قابل توجه است، نخست اینکه، نیرویی در جوامع مسلمان با داشتن جواز شرعی دفاع از سوی مراجع دینی خود بر اساس مبانی اسلامی قاعده‌مند باشد، اما از دید تعاریف موجود در اسناد رسمی کشورهای غربی ممکن است همچنان نامنظم و غیر قانونی (نامتعارف) تلقی شود. تا آنجا با اطلاق برچسب یک نیروی نامنظم کلیه مفاهیم تند مورد اشاره در این تعاریف، مانند خشونت و تروریسم، اعمال جنایتکارانه و ... به آنان نیز نسبت داده شود.

دوم اینکه، در متون فوق، اشاره استاندارد ناتو و دیگر دستوره‌های رزمی به روش‌هایی که توسط نیروهای نامنظم بکار گرفته می‌شود، مانند اقدامات جنایی، خشونت آمیز، جنگ روانی و حتی استفاده از تسلیحات و روش‌های جنگی مختص آنان و ... در صورت بکارگیری توسط نیروهای رسمی، نیازمند توجه ویژه است. اگر یک نیروی رسمی این روش‌ها را بکار برد، این روشها مشروعیت می‌ابند و از حالت بی‌قاعده و نامنظم خارج می‌شوند؟ یا آنکه نیروهای نامنظم را در ازای بکارگیری این روش‌ها باید نامنظم دانست؟

1. Irregular Warfare
 2. DOD Dictionary of Military and Associated Terms 2021, P. 3: 124
 3. Doctrine for the Employment of the French Armed Forces

این اقدامات که در تعاریف جنگ ترکیبی و نامتعارف در ادامه نیز دیده می‌شوند، ذاتا اعمالی هستند که از کاربست نیروهای نامنظم توسط نیروهای رسمی، یا کاربست روش‌هایی که نامنظم‌ها بدان شهرت دارند منتج شده‌اند. بنابراین نمی‌توان نیروهایی که در قوانین ملی کشورها رسماً شناسایی شده‌اند را نامنظم نامید. ولیکن دست زدن به چنین اقداماتی توسط آنها معنای رسمی جنگ (اقداماتی که در یک صحنه عملیات رزمی انجام می‌دهند) را تغییر می‌دهد.

شکل ۳. نیروی که رسماً مورد پذیرش قوانین یک ملت است اگر از روش‌های بدون حدود و تاکتیک‌های نامنظم استفاده کند، را نمیتوان یک نیروی نامنظم دانست. ولیکن عملیات‌ها و اقدامات آن‌را می‌تواند نامنظم نامید

بدین ترتیب، یک نیروی منظم رفتار یک نیروی نامنظم (نامتعارف) را از خود نشان داده است و اثر مستقیم آن یک عملیات نامنظم است. اما این سوال مطرح است که، برای نمونه استفاده ایالات متحده از چریک‌های افغان در برابر شوروی سابق آیا به این چریک‌ها ماهیتی رسمی و مشروع خواهد داد؟ از منظر کدام تعاریف و مفاهیم؟

جنگاوری نامتعارف^۱

در تعریف موجود در دستور رزمی جنگ نامتعارف ایالات متحده، عملیاتی که با، به مشارکت و یا از طریق نیروهای نامنظم در حمایت از یک جنبش مقاومت، یک شورش یا عملیات نظامی متعارف به اجرا درآمده باشد. (FM 3-05.201, 2007) یک جنگ نامتعارف نامیده می‌شود.

تعریف جنگاوری نامتعارف در لغتنامه مصوب دپارتمان دفاعی ایالات متحده ۲۰۲۱۲: جنگاوری نامتعارف - فعالیت‌هایی که انجام می‌شود تا یک جنبش مقاومت یا شورش بتواند دولتی را در منطقه ممنوعه، وادار کند، مختل کند یا براندازد و یا قدرت را به دست گیرد، به وسیله یک نیروی زیرزمینی، جانبی، و چریکی. (JP 3-05, 2011)

1. Unconventional Warfare

2. US Department OF Defense, DoD. این تعریف از انتشارات مشترک در ۲۰۱۱ ارائه شده و تا ۲۰۲۱ بدون تغییر باقی مانده است.

لغتنامه استاندارد ناتو جنگ نامتعارف را چنین توصیف می‌کند، فعالیت‌های نظامی اجرا شده به وسیله یا همراه با نیروهای کمکی^۱، زیرزمینی و چریکی برای به قدرت رساندن یک جنبش مقاومت یا شورش برای وادارسازی، مختل‌سازی و یا براندازی یک دولت یا قدرت مستقر. (STANAG (3680), 2019 P: 132).

تعاریف ناتو و ایالات متحده یکسان به نظر می‌رسند. همانطور که از این تعاریف مشخص می‌شود؛ اساس جنگاوری نامتعارف را نیروهایی که بدان «نامنظم» گفته می‌شود شکل داده است، نیروهایی که پیشتر در تعاریف همین منابع با عناوینی چون، شورشی، جنبش مقاومت، چریکی، نیابتی، جانبی، عناصر جنایی سازمان یافته یاد شده‌اند. و این‌ها افراد یا گروه‌هایی هستند که با روشهای نامتعارف، نامتقارن، رفتار خشونت‌آمیز، عملیات نظامی و حتی روانی را نیز برای اهداف مختلفی به خصوص رقابت بر سر مشروعیت میان مردم با دولت‌های قانونی بکار می‌گیرند.

جنگاوری نامتعارف از نظر پیشینه تاریخی

در تاریخچه که در دستور رزمی جنگ نامتعارف ایالات متحده (۲۰۰۷) آمده است، چنین ذکر شده: نخستین رهنماهی برای اجرای عملیات نامتعارف به نگارش درآمد از ایجاد واحد OSS ایالات متحده و به دوره جنگ دوم باز می‌گردد. در محتوای کلاسیک، جنگاوری نامتعارف عموماً با عباراتی چون عملیات‌های چریکی و سری در محدوده‌های تحت تسلط یا تحت نفوذ دشمن تعریف می‌شد. نخستین تعریف رسمی در ارتش که به ابعاد جنگاوری نامتعارف وارد می‌شود در ۱۹۵۰ با عبارت «جنگاوری پارتیزانی» ظاهر شده است و در ۱۹۵۱ دارای‌های نامتعارف ارتش تحت دفتر «جنگ روانی» یکپارچه‌سازی می‌شوند و ارتش اولین دو نسخه دستور رزمی را برای اجرای عملیات ویژه (با تاکید بر عملیات نامتعارف) منتشر می‌کند. در ۱۹۵۵، اولین دستنامه تاریخی که اختصاصاً نیروی ویژه ارتش را به جنگاوری نامتعارف پیوند می‌زند با عنوان Special Forces Group^۲, FM 31-20 منتشر می‌شود، و «جنگاوری نامتعارف شامل سه رسته به هم مرتبط جنگاوری چریکی، پرهیز و گریز، خرابکاری بر علیه دولت‌های متخاصم» (FM3-05-130, 2008 p:1-2) تعریف می‌شود.

1. Auxiliary

۲. FM. مخفف FIELD MANUAL که در فارسی دستور رزمی (دستنامه میدانی) نامگذاری شده است.

در دوران جنگ سرد این مفاهیم توسعه بیشتری یافته و در عمل بکار گرفته می‌شوند، تغییرات کلامی، و تجربیات ماموریتی بر این دارایی نامتعارف افزوده یا کسر می‌شوند. با این حال هسته مفهومی اصلی آن با عبارات کار کردن به وسیله، با، یا از طریق نیروهای جانشین نامنظم در یک رفتار سری، یا پوششی بر علیه بازیگران مخالف، باقی میماند. (همان، ۲۰۰۸ ص: ۱-۲) و در نهایت نیروی ویژه ایالات متحده، تعریف موجود در پیشینه این تحقیق را برای جنگاوری نامتعارف ارائه می‌کند.

در دستنامه جنگاوری نامتعارف ایالات متحده نمونه عملیات‌های این کشور، در حمایت از شورشیان کنترای نیکاراگوئه در سال‌های ۱۹۸۰، حمایت از مجاهدین افغان در همان سال‌ها و در آخر جنگ عراق در ۲۰۰۳ را عملیات‌های نامتعارف نامیده شده است.

جنگاوری ترکیبی^۱

عبارت جنگ ترکیبی (هیبریدی) به نظر می‌رسد برای نخستین بار در تز دکتری از ویلیام جی نمت، با عنوان «جنگ آینده و چچن: یک نمونه برای جنگ ترکیبی» (نمت، ۲۰۰۶) ارائه شده است.

جنگ ترکیبی با عنوان یک جنگاوری نوپدید^۲ چنین توصیف شده است: اقتضات آینده بیشتر احتمال این را نشان می‌دهد که با نوع منحصر به فردی از مخلوط یا ترکیبی از تهدیداتی روبرو شویم که به شکل خاص برای هدف قرار دادن نقاط ضعف ایالات متحده طراحی شده‌اند. به جای چند چالشگر مجزا با رویکردهای بنیادی متفاوت (متعارف، نامنظم یا تروریست)، می‌توانیم انتظار آن را داشته باشیم تا با رقاباتی که همه اشکال جنگ و تاکتیک‌ها را البته همزمان به خدمت می‌گیرند، روبرو شویم. فعالیت‌های جنایتکارانه ممکن است به عنوان بخشی از این مشکل لحاظ گردد، به همان اندازه ای که بعداً دولت‌های محلی را بی‌ثبات می‌کند یا مشوقی برای شورش و جنگجویان نامنظم با تامین منابع، یا به زیر کشیدن دولت و مشروعیت آن فراهم کرد. (هافمن، ۲۰۰۷ ص: ۷)

جنگ ترکیبی به عنوان مفهومی از نسل چهارم جنگ است. (همان، ۲۰۰۷، ص: ۱۸) جنگ ترکیبی ممکن است توسط دولت‌ها یا گروه‌های سیاسی به اجرا گذاشته شود، و جنگ افزارهای

1. Hybrid Warfare

2. Conflict in the 21st Century The Rise of Hybrid Wars(2007)

مختلفی منجمله قابلیت های متعارف، تاکتیک ها و تشکیلات نامنظم، اعمال تروریستی شامل خشونت کور و تهدید، و ناهنجاری جنایتکارانه را به خدمت بگیرد. (همان، ۲۰۰۷، ص: ۵۸)

ما در غرب با شکلی به ظاهر جدید از جنگ روبرو هستیم، جنگ ترکیبی. اگرچه در شکل متعارف است، اما نبردهای سرنوشت ساز در جنگ های ترکیبی امروزی در زمین جنگ متعارف به اجرا گذاشته نمی شود، بلکه در زمینی نامتقارن در میان مردم منطقه درگیری، در مردم جبهه خانگی، و جمعیت جامعه جهانی. به شکلی نامنظم، نبردهای نامتقارن بین این مردم^۱ در آخر پیروزی یا شکست را تعیین میکنند. (مک کوئن، ۲۰۰۸، ص: ۱) جنگ های ترکیبی، مرکب از جنگ متقارن و نامتقارنی هستند که در آن نیروی عمل کننده عملیات های نظامی سنتی برای نیروهای دشمن نظامی و اهداف را هنگامی به اجرا میگذارد که میبایست همزمان و کوشش بیشتر و اصلی خود را برای به دست آوردن کنترل مردم ساکن منطقه جنگ با تامین امنیت و ثبات آنها (عملیات پایدارسازی) به اجرا بگذارد. (همان، ۲۰۰۸، ص: ۲)

تعریف تهدید ترکیبی در لغتنامه مصوب ناتو، نوعی از تهدید که فعالیت های متعارف، نامنظم، و نامتقارن را در زمان و مکان ترکیب می کند. (STANAG (3680), 2019 P: 64)

در دستور رزمی عملیات زمینی ارتش انگلستان^۲؛ تهدید ترکیبی «ترکیب نزاع های متعارف و نامتعارف». (AFM A5 Master ADP, 2017 P: 8C-3-09) نگاشته شده است.

آنچه جنگاوری نامتعارف خوانده می شود خود نیز نوعی یک تهدید ترکیبی است و بالعکس. همانطور که قبلا در مورد جنگ نامتعارف اشاره شد، در دستور رزمی جنگ نامتعارف ایالات متحده چنین میخوانیم: «۳-۸۷. در عمل، بیشتر جنگ ها و کارزارها ترکیبی از عملیات های نامنظم و متعارف هستند». (FM3-05-130, 2008). این تعریف برای جنگ به شکل عمومی نگاشته شده، و بعدا در رهنامه راهبرد دفاعی آمریکا به شکل مشابهی برای جنگ ترکیبی نیز بازتاب داده می شوند: «درگیری های ترکیبی: نیروهای متعارف (منظم) و نامنظم را برای ایجاد ابهام، ابتکار عمل و فلج کردن دشمن با یکدیگر ترکیب می کند^۳، ... چنین درگیری ترکیبی، ممکن است شامل یک نیروی نظامی با هویتی غیر دولتی نیز باشد، ...» (NDS, 2005 P: 4)

۱. میان سه دست مردمی که مک کوئن ذکر کرده جنگ نامنظمی شکل میگیرد که نتیجه جنگ را مشخص خواهد کرد.

2. Army Field Manual

۳. این تعریف در متن تصویر ۱ با عنوان Continuum of Conflict رهنامه مذکور درج شده است.

برای تبیین جنگ ترکیبی از دیوان محاسبات ایالات متحده^۱، تعریفی طی یک شهادت حقوقی از مقامات رسمی نظامی، ارائه شده است: «دشمنان احتمالاً از تاکتیک‌های جنگاوری ترکیبی استفاده کنند، یک ترکیب از رهیافت‌های متعارف و نامنظم (بی‌قاعده) در طیف کامل درگیری.» (Hybrid Warfare, 2010 GAO-10-1036R)

ارتش فرانسه نیز در رهنامه‌های خود به مفاهیم مشابهی اشاره داشته است، آنها ارتش فرانسه را یک نیروی منظم و قاعده‌مند و جنگ ترکیبی و فعالیت‌های مرتبط با آنرا روش دشمنان فرانسه می‌دانند:

«دشمنان ما ممکن است از راهبردهای ترکیبی استفاده کنند، تهدیدات متنوعی را علیه ما نشانه‌گیری کند. آنها جبهه‌های مختلفی به صورت همزمان یا پی در پی به روی ما بازگشوده‌اند. ماهیت ترکیبی تهدیدات حتی در زمانی که دشمن مخلوطی از غیرنظامیان و نظامیان، عناصر دولتی و غیردولتی باشد محتمل‌تر است، این مشخصه یک طبیعت ترکیبی است (FRA) JD-01(A) DEF, 2014 P: 17»^۲.

این رهنامه تهدید ترکیبی را در ادامه با خصوصیات چگونگی نامنظمی (بی‌قاعده بودن)، نامتقارن بودن، متقارن بودن، و ناهمطراز بودن، تعریف کرده است. (همان، ص: ۱۷)

تعاریف مرتبط با اصطلاحات «جنگ نامتعارف» و «تهدیدات ترکیبی» عموماً بر محوریت جنگاوری نامنظم دلالت می‌کنند. تا آنجا که بدون کاربرد یک نیروی نامنظم (غیر رسمی) از شناسایی باز می‌مانند.

محقق، در مطالعه دیگری به شکل گسترده‌تری اسناد کشورهای مختلف غربی پیرامون جنگ ترکیبی را با روش تحلیل مضمون، بررسی کرده است و چنین نتیجه گرفته است که: «جنگاوری ترکیبی، عیناً باز تعریف همان جنگاوری نامتعارف ایالات متحده است که با شدت بخشی به نفرت‌های جنگ، مانند بی‌قانونی، جنایت و خشونت به دنبال تمایزگذاری ادبی میان رفتار نظامی غرب و کشورهای دیگر است. این تشدید ادبی در جنگاوری ترکیبی نسبت به نامتعارف، صرفاً توصیفی از کلیت اقداماتی است که دشمن آنها، انجام می‌دهد. (حبیبی، ۱۴۰۰)

۱. این تعریف در منابع مختلف بسیار مورد ارجاع قرار گرفته است.

2. Doctrine for the Employment of the French Armed Forces

این نکته لازم به ذکر است، نیرویی که نقش نامنظم‌ها را ایفا خواهد کرد گرچه در شیوه‌های ترکیبی محوریت اساسی دارد، اما در عمل برای نیروی منظمی که آنرا به ترکیب عملیاتی در سازمان رزم خود در آورده است، یا بدون دخالت مستقیم خود (به صورت سری یا آشکار) آنرا بکار می‌گیرد، یک نیروی نیابتی^۱ نیز به شمار خواهد رفت تا یک جنگ نیابتی حاصل به اجرا در آمدن عملیات نامتعارف یا ترکیبی باشد. اما نه در بکارگیری یک نیروی منظم توسط یک نیروی منظم دیگر و این امر تفاوت اصلی کاربست نیروهای منظم و رسمی خارجی برای دفاع داخلی^۲ یا تهاجم خارجی است و نوع دیگری از جنگ‌های نیابتی که می‌توان آنها را متعارف خواند.

دو نمونه جنگ نامتعارف (یا ترکیبی) با استفاده از نیروی نیابتی؛ استفاده ایالات متحده از مجاهدین افغان برای بیرون راندن شوروی (۱۹۷۹-۱۹۸۹) و استفاده حافظ اسد رئیس جمهور وقت سوریه، از چریک‌های فلسطینی ساف^۳ در سرکوب جنگ داخلی لبنان (۱۹۷۵-۱۹۹۰) است.

جنگاوری ترکیبی از نظر پیشینه تاریخی

تلاش‌های فکری نخستین برای شکل دهی به ادبیات جنگاوری نوپدید با عنوان ترکیبی را باید واکنشی به مشکلات اشغالگری ایالات متحده و رژیم صهیونیستی در منطقه خاورمیانه مواجهه با آثار آن در سال‌های پس از واقعه یازده سپتامبر دانست. همه نگارش‌های مربوط به جنگ ترکیبی در سال‌های پس از حضور نظامی آمریکا در خاورمیانه انجام شده‌اند.

بیرگارد معتقد است که احتمالاً دنیا در جنگ ۲۰۰۶ شاهد تولد جنگ ترکیبی بوده است. (۲۰۱۲ ص: ۵۲) نویسنده مطرح و ابتدایی این حوزه ویلیام جی نمت (۲۰۰۶) جنگ اول و دوم چچن و جامعه مسلمان آن منطقه را نمونه مورد مطالعه خویش قرار می‌دهد. وی معتقد است که نسبت به شیوه جنگی جوامع مورد نظرش در غرب دانش کافی وجود ندارد. فرانک هافمن (۲۰۰۷) خط مطالعه جنگاوری‌های نوپدید پس از فروپاشی شوروی را ملاک مطالعه بعدی خود قرار

1. Proxy Forces

2. Foreign Internal Defense (FID)

دفاع داخلی خارجه، عبارتی است که به نیروهای رسمی خارجی که برای کمک به حل شورش یا جنگ در یک کشور دیگر بکار گرفته می‌شوند، اطلاق می‌شود.

۳. سازمان آزادی بخش فلسطین

می‌دهد، اما نمونه مورد بررسی وی به‌عنوان یک جنگاور ترکیبی، نبرد ۳۳ روزه حزب‌الله لبنان (۲۰۰۶) است. دیوید کیلکولن (۲۰۰۹) جنگ آمریکا در عراق و افغانستان و برخی درگیری‌ها در جوامع مسلمان آسیای شرقی (حوزه دخالت نظامی استرالیا)^۱ را بررسی می‌کند. سرهنگ بازنشسته ایالات متحده جان مک کوئن (۲۰۰۸) از اولین افرادی است که تلاش دارد جنگاوری ترکیبی را به دکتترین نیروهای مسلح این کشور وارد کند و در مثال‌های خود منطقه خاورمیانه و جوامع مسلمان را بررسی کرده است. غالب مطالعات اولیه که ادبیات جنگاوری ترکیبی را شکل داده‌اند، مرتبط با جنگ در جوامع مسلمان بوده‌اند و در حوالی سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۹ به نگارش درآمده‌اند. اما یک علت پر اشاره و شاید آغازین، در نگارش متون جنگ ترکیبی، استفاده نگارندگان این مطالب از دکتترین دفاع ملی ایالات متحده معروف به NDS(2005) بوده است.^۲

در این رهنامه و در بخش B از صفحه ۲ که پیرامون تغییرات محیط امنیتی آمریکاست، نگرانی‌های امنیتی آن کشور با موضوعات کلی چون چالش‌های نظامی سنتی و مدرن، ضعف دولتها در اداره و مهار سازمانهای جنایی، تروریسم، بنیادگرایی مذهبی و قومی، تسلیحات کشتار جمعی، چالش‌های برهم زننده^۳ مانند استفاده نظامی رقبا از فناوری‌های ارتباطی، بیولوژی، سایبری، فضا و تسلیحات انرژی مستقیم^۴ و... شرح داده شده، و این مقدمه‌ای برای کوشش‌های دیگران در نگارش تعاریف جدید است.

از نظر هافمن، NDS از آنجایی اهمیت داشت که درک پیرامون تهدیدات مدرن را افزایش داده است، راهبرد (امنیت ملی) نسبت تهدیدات احتمالی را تشریح می‌کند و آسیب‌پذیری رو به افزایش آمریکا در برابر روش‌های کمتر متعارف درگیری نشان می‌دهد. (۲۰۰۹ ص: ۲).

روش پژوهش

این مقاله از آنجا که جهاد اسلامی را یک اصل شرعی دارای ابعاد رسمی و حقوقی بکار گرفته شده در قانون اساسی کشورمان می‌داند، پیوسته در برابر این اصول نیز از تعاریف پذیرفته شده در

۱. وی در ابتدا به خدمت ارتش استرالیا درآمده و سپس در جنگ عراق به عنوان مشاور نظامی برای ایالات متحده در نگارش دستور رزمی ضد شورش معروف به دکتترین پترائوس کمک کرده است.

۲. هافمن، در ابتدای خلاصه اجرایی خود به این مسئله صراحتاً اشاره کرده است. (۲۰۰۷ ص: ۷)

3. Disruptive

4. Directed Energy Weapons DEWs

متون رسمی برای اصطلاحات نظامی نیز استفاده کرده و کمتر به حوزه‌های معرفت‌شناختی و دانشی جنگ‌های نوپدید وارد می‌شود.

بنابراین، این مطالعه یک پژوهش اسنادی است. در این روش پژوهشگر داده‌های پژوهشی خود را درباره کنشگران، وقایع و پدیده‌های اجتماعی، از بین منابع و اسناد جمع‌آوری می‌کند. چنین روشی می‌تواند تکنیک‌های لازم برای بررسی پیشینه پژوهش‌ها را فراهم آورد. (نک: استیوارت و کمیس، ۱۹۸۴ و احمد ۲۰۱۰، به نقل از فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴). منابع و اسناد مطالعاتی به مثابه ابزاری برای پی بردن به معانی، مقاصد و انگیزه‌های کنش‌های عاملان اجتماعی و اطلاع از پدیده‌های اجتماعی تلقی می‌شوند. (همان، ۱۳۹۴) مهمترین ملاحظه در استفاده از اسناد کیفیت آنها به‌عنوان گواه در معانی و روابط اجتماعی است. بر خلاف پرسشنامه‌های پیمایشی یا متون مصاحبه، اسناد به‌صورت عمومی برای اهدافی غیر از پژوهش مدون شده‌اند، و ارزش آنها می‌بایست کاملاً پیش از آنکه استفاده شوند بررسی شود. اشاره شده است که اسناد می‌بایست به‌وسیله چهار معیار ارزیابی شوند: اصالت، اعتبار، نمایندگی و معنا (اسکات، ۱۹۹۰، برگرفته شده از فرهنگ لغات علوم اجتماعی آکسفورد، ۲۰۱۴ ص: ۳۰۸ و ۳۰۹)

اصالت: اسناد از پایگاه‌ها و منابع انتشار رسمی آنها که عموماً پایگاه‌های دولتی بوده‌اند و در بخش منابع پایانی قید شده‌اند اخذ شده‌اند. قرآن با ترجمه معتبر و کتب فقهی بکار گرفته شده مورد پذیرش تشیع است.

اعتبار در این مطالعه: تعاریف مرتبط با جنگ ترکیبی و نامتعارف، از رهنامه‌ها، دستورهای رزمی و تعاریف رسمی قاموسنامه‌ای مورد پذیرش استاندارد ناتو و سایر دکتترین‌های غربی استخراج شده‌اند و بعضاً دارای امضاء مقامات دولتی‌اند. و در خصوص مسائل فقهی جهاد نیز به شکل مستقیم از قرآن و منابع روایی و تفسیری معتبر شیعه استفاده شده است.

نمایندگی^۱ در این مطالعه: اسناد نظامی که در این مطالعه بکار برده شده است، خود دارای وجه نمایندگی‌اند (آخرین تعاریف مورد پذیرش) از منابع آشکار در دسترس بوده‌اند و سایر اسناد و تعاریف مندرج در آنها معمولاً فاقد طبقه‌بندی و تا تاریخ مقاله در دسترس هستند.

۱. به معنای آنکه آیا این اسناد بکار برده می‌شوند و سایر اسناد مرتبط را نمایندگی میکنند یا خیر، که در اینجا کدبندی‌های

معنا در این مطالعه: به دو صورت خوانایی و تفسیری که از آنها می‌شود: اسناد همه مکتوب، واضح و الکترونیکی بوده اند. در بخش ادبیات پژوهش، تعاریف مختلف پیرامون یک مسئله به شکل مستقیم ذکر شدند و سپس تحلیل یا تفسیر از طریق پژوهش‌های مرتبط، نظریات مختلف و درک پژوهشگران این تحقیق ارائه شده است.

در این مقاله، مثالی سازی از طریق کاربرست مفاهیم معتبر و رسمی با توجه به ۴ معیار فوق در کنار مفاهیم فقهی مورد پذیرش در منابع اسلامی، مثال‌های تاریخی معاصر، استفاده از تعاریف متخصصینی که مستقیم با جنگاوری‌های ترکیبی و نامتعارف و اندیشه جهاد در ارتباط هستند به دست آمده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

جمع‌بندی تعاریف نیروهای نامنظم بر اساس جنگ‌های ترکیبی و نامتعارف

- یک جنگاور متعارف می‌تواند در یک نبرد از سبک جنگاوری نامتعارف و چریکی نیز بهره‌جوید.
- مرز دقیقی برای تمایزگذاری میان جنگاور نامتعارف و جنگاور ترکیبی در یک معرکه یا صحنه کلی جنگ وجود ندارد. به عبارتی دیگر دلایل برای نسبت دادن این دو عنوان به بسادگی و بر اساس تعاریف مختلف و مشابه، یافت می‌شود.
- اگر قوانین ملی را معیاری برای تعیین منظم و نامنظم بودن نیروهای موجود در یک صحنه درگیری قرار دهیم تنها می‌توانیم میان این دو نیرو با شناسایی فقط نیروی منظم تمایزگذاری انجام دهیم.
- ابزارهای و روش‌های بکارگرفته شده در جنگاوری ترکیبی و نامتعارف، محدودیت خاصی ندارند، هر ابزاری که توان اثرگذاری و تغییر در یک درگیری داشته باشد ممکن است استفاده شود، ممکن است یک عملیات چریکی همزمان با عملیات سایبری و رسانه‌ای همراه

استاندارد رهنماها و دستورهای رزمی و تاریخ‌های اعمال آنها خود به این مفهوم در بالاترین درجه از اعتبار اجرایی اشاره دارد.

- با یک اقدام دیپلماتیک به اجرا گذاشته شود. و همه این فعالیت‌ها توسط نیروهای نامنظم و غیر رسمی انجام شوند.
- از این رو، تاکید اصلی این مقاله بر روی سازمان رزم نامنظم قرار می‌گیرد و منظور از سازمان رزم ترکیبی و نامتعارف در این مقاله:^۱
- ۱- تعدادی از افراد مسلح رسمی (قانونی) و غیر رسمی (غیرقانونی) را از نظر تمایز در اعمال خشونت و نبرد را شامل می‌شود که با یکدیگر اقدام نظامی مشترکی انجام می‌دهند.
  - ۲- نیروهای مسلح دولتی و یا نیروهای دارای مجوز قانونی که دست کم با یک نیروی نامنظم بدون تعاریف شناخته شده، که بر ضد یک قدرت قانونی در حال نبرد باشد در دست کم یک صحنه درگیری همراه شوند.
  - ۳- بین نیروی نامنظم و نیروهای منظم از نظر اهداف، نوعی همکاری مشخص و موافق دست کم در یک درگیری وجود داشته باشد.
  - ۴- آنها (نامنظم‌ها) تعریف قانونی در مرزهای یک کشور ندارند، دولتی نیستند.
  - ۵- گروه‌های ایدئولوژیک هستند.
  - ۶- نامنظم‌ها از خشونت بی‌قاعده (بدون تعریف مشخص) بهره می‌گیرند.
  - ۷- نامنظم‌ها به دنبال جمعیت و حمایت مردم برای خود و کاستن از آن برای قدرت حاکمه در برابر خویش هستند.
  - ۸- نامنظم‌ها از ابزارهای نامتعارف استفاده می‌کنند و مانند نیروهای منظم نمی‌جنگند.

شکل ۴. شمایی از مضمون کلی جنگ ترکیبی و نامتعارف

۱. این هشت گزینه که می‌توان مواردی بیشتر نیز پیدا کرد، از ادبیات موضوع استخراج شده‌اند.

آثار فتوای جهاد

نخست مواردی شماره گذاری شده در "نمونه احکام و فتوای معروف جهاد" طرح شده در مباتی نظری پژوهش به ترتیب واجد چنین آثار تاریخی بوده‌اند:

شکل‌گیری جنبش امل و سپس حزب‌الله لبنان به عنوان دو نیروی چریکی^۱ که توانایی‌های جنگ نامنظم بسیار قابل توجهی از خود نشان می‌دهند، این امر اثر مستقیم تلاش‌های صدر، چمران و دیگران است. از طرفی دیگر ورود سوریه به لبنان پس از درخواست امام موسی صدر به یکی از جالب توجه‌ترین نمونه‌های تاریخی جنگ نامتعارف^۲ تبدیل می‌شود. شهید مصطفی چمران در یادداشت‌های خود نسبت به وضعیت آغازین این درگیری، چنین گفته است: «حافظ اسد تصمیم گرفت به نام فلسطینی‌ها و در لباس ارتش آزادی بخش فلسطین و سازمان فدایی صاعقه وارد لبنان شود. در آن روز در حدود پنج هزار نفر مسلح از سوریه وارد لبنان شدند و در ظرف پنج روز جاده‌های اساسی را گرفتند. شهر مسیحی نشین دامور ساقط گردید و با خاک یکسان شد. زحله شهر بزرگ مسیحی نشین محاصره شده، شهر زغرتا، مسقط الراس رئیس جمهوری محاصره شد، روستاهای فراوان مسیحی نشین در برابر این اسلحه و ارتشیان تازه‌نفس سوری که به لباس فلسطینی‌ها درآمده بودند از پای درآمدند. و در نتیجه مسیحیان^۳ تسلیم شدند و تسلیم خود را با قبول آتش بس اعلام کردند و سپس بحث و گفتگو میان آنها که در جبهه‌ای به نام جبهه لبنانی جمع شده بودند و سوریه آغاز گردید.» (چمران به نقل از حجتی کرمانی، ۱۳۶۴)

ممکن است این سوال پیش بیاید که تصمیم حافظ اسد برای ورود غیرمستقیم محصول انتخاب راهبرد جنگ نامتعارف (ادبیات رزمی جنگ نامتعارف در آن زمان تعریف نشده بود) به‌عنوان تاکتیک اثر بخش یا ترس‌وی از دخالت مستقیم دیگر کشورها در لبنان بوده باشد و نه اثر مستقیم خواسته صدر. ولیکن آنچه در عمل رخ داده پاسخ رئیس جمهور کشور همسایه به تعدادی از

1. Guerrilla

۲. نوعی عملیات پوششی، نیرویی رسمی در پوشش یک نیروی چریکی یا شورشی. این اقدام براساس تعاریف نظامی کنونی ناتو و ایالات متحده، که در ادامه این تحقیق به آن پرداخته میشود، جنگاوری ترکیبی و یا نامتعارف نامیده می‌شود.

۳. مسیحیان مارونی به‌عنوان آغازکنندگان تهاجم که در آنزمان با دریافت کمک‌های پنهانی از رژیم صهیونیستی در تقابل نظامی با مسلمان به‌خصوص شیعیان لبنان قرار گرفته بودند.

علمای شیعه در کشوری دیگر است که خود مستقیماً به مقلدان^۱ خود و سایر مسلمانان در کشورهای اسلامی در جهت جهاد و مقاومت و تشکیل هسته‌های نظامی دستوراتی داده‌اند. بدین ترتیب صحنه آن جنگ در هر شکلی حتی پس ورود رسمی نیروهای سوریه که بعداً در ۱۹۷۶ پس از کشتار تل زعتر به دست مارونی‌ها رخ می‌دهد تا خروج کامل ارتش سوریه در ۲۰۰۵ میلادی را میتوان یک صحنه جنگ^۲ نامتعارف یا ترکیبی مطابق با ادبیات نظامی امروز خواند.

فرامین و بیانیه‌های جهاد دفاعی توسط امام (ره)، به وضوح امر جهاد را همگانی و واجب بر همه مسلمانان اعلام داشته‌اند. در بیانیه‌های امام (ره) پیرامون جهاد در دوران دفاع مقدس، و خوب آن تنها بر دوش نیروهای رسمی و منظم (ارتش و سپاه) قرار داده نشده و حتی تمایز جنسیتی نیز وجود ندارد. حضور یا کمک به جبهه‌ها در دوران دفاع مقدس بر همگان تکلیف شده است.

شکل‌گیری نهادهای مردم پایه چون سپاه و بسیج با ساختاری آزاد و فراگیر با مدیریت مردمی اثر مستقیم این احکام است. احکامی که خود نیز بر اساس قرآن استخراج شده‌اند، در اصل ۱۵۱ قانون اساسی، یکی از این ابتنائات فقهی به صراحت ذکر شده است: «به حکم آیه کریمه وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الرِّجَالِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ»^۳ دولت موظف است برای همه افراد کشور برنامه و امکانات آموزش نظامی را بر طبق موازین اسلامی فراهم نماید، به طوری که همه افراد همواره توانایی دفاع مسلحانه از کشور و نظام جمهوری اسلامی ایران را داشته باشند، ولی داشتن اسلحه باید با اجازه مقامات رسمی باشد. سپس در اساسنامه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، فصل اول و در تعریف اهداف چنین می‌خوانیم: «ماده ۱- ... تقویت کامل بنیه دفاعی جمهوری اسلامی از طریق همکاری با سایر نیروهای مسلح و آموزش نظامی و سازماندهی نیروهای مردمی ...» اصل سازماندهی نیروهای مردمی نیز بر پایه همگانی بودن جهاد است.

۱. با توجه به درخواست پیشین علویان سوریه از علمای تشیع، امام طی فتوای معروفی در ۱۹۷۳ علویان سوریه را شیعه خطاب میکند. بنابراین، موقعیت امام را می‌توان یکی از مراجع شرعی در مسئله حفاظت از جان مسلمانان لبنان و سوریه دانست.

۲. مک کوئن جنگ هیبریدی (ترکیبی) را استفاده از دو روش جنگ منظم و نامنظم در صحنه نبرد افکار عمومی می‌داند که از سه صحنه افکار عمومی مردم بومی منطقه نبرد، مردم کشور اعزام کننده نیرو و افکار عمومی بین‌المللی تشکیل شده است. (قاسمی و اسماعیلی فرزین، ۱۳۹۶)

۳. انفال ۶۰

محسن رضایی، فرمانده سپاه در ۱۳۶۴ طی نامه‌ای درخواست تشکیل و تجهیز نیروهای سه گانه سپاه پاسداران را با نگاه به اصل ۱۵۰ قانون اساسی به امام (ره) تسلیم می‌کند، تا آن زمان سپاه همچنان از ساختار و بروکراسی فنی متکی بر تجهیزات مدرن نظامی بدور مانده است، گرچه در دوران جنگ با الحاق برخی یگان‌های زرهی از ارتش و یا سازماندهی بر اساس غنائم به دست آمده از عراق تجربه عملیاتی برای دستیابی به سازمان رزم نوین را به دست آمده بود. اما حکمی که امام (ره) در همان سال در پاسخ به ایشان صادر می‌کند: «... نظر به آنکه انجام این نقش بدون آمادگی کامل سپاه از جهت تجهیزات و آرایش جنگی و فنون دریایی، زمینی، هوایی امکانپذیر نیست، شما مأموریت دارید هر چه سریعتر سپاه پاسداران را مجهز به نیروهای زمینی، هوایی، دریایی قوی نمایید، تا در موارد لازم با همکاری و هماهنگی با ارتش جمهوری اسلامی ایران از مرزهای زمینی، دریایی، هوایی کشور حفاظت نمایند...»، موجب ورود رسمی سازمان رزم مردم پایه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به عرصه فناوری‌های نظامی نوین و ساختار فنی و سازماندهی جدید متأثر از آن می‌شود.

این تغییر، یک شکل دهی جدید به سازمان رزم نیرویی است که تا پیش از آن ساختاری مردمی با اتکا به نیروهای به اصطلاح نامنظم^۱ و مردمی داشته و هم اکنون می‌بایست به حوزه‌های جدید متکی بر چرخه‌های صنعتی تسلیحات مدرن و ملزومات آن نیز وارد شود.

دفاع مقدس (جنگ میان ایران و عراق) یک نبرد ناهمطراز^۲ نیز خوانده شده است، ولیکن معرکه‌های نامتعارف یا ترکیبی قابل توجهی نیز داشته است. از اولین تجربه‌های نظامی، عملیات نصر (هویزه)^۳ است که با همکاری ۳ تیپ زرهی منظم ارتش در ترکیب با نیروهای سپاه، بسیج، عشایر، دانشجویان پیرو خط امام و تعدادی از نیروهای پیاده ارتش انجام شده است. بزرگترین درگیری‌های نامتعارف و ترکیبی دوران دفاع مقدس از دید نگارندگان این مقاله؛ قاتله کردستان، عملیات مرصاد، شکستن محاصره سوسنگرد و دهلاویه است که در همان زمان و با ادبیات علمی وقت نیز جنگ‌های نامنظم نامیده شدند. تجربیات نظامی اخذ شده از عملیات‌های چریکی موفق در کمک به نیروهای مردمی و دولتی در کردستان به شکل‌گیری ستاد جنگ‌های نامنظم و توسعه

۱. نامنظم از نظر سازماندهی و نه حقوقی، آنهم بر اساس تعاریف بررسی شده از کشورهای غربی در این متن.

۲. دفاع جانانه نیروهای مسلح و ملت ایران در برابر تجاوز رژیم بعثی عراق که با حمایت قدرت‌های بزرگ جهانی به ایران حمله نموده بود از جمله مهمترین تجربیات نیروهای زمینی کشورمان در یک نبرد ناهمطراز به شمار می‌آید (افشردی و دیگران، ۱۳۹۴ ص: ۵۴).

۳. این عملیات در ۱۵ دی ۱۳۵۹ به اجرا درآمد.

آموزه های آن توسط شهید چمرانی که خود کارآموده جنگاوری نامنظم و شکل دهی به مقاومت لبنان بوده است، منتج می شود.^۱

۱- ظهور داعش، عملیات‌های تروریستی و درگیری‌های قومیتی در عراق یکی از پیچیده‌ترین صحنه‌های جنگ ترکیبی را شکل داده است. از دید یک محقق و نظامی آمریکایی، صحنه جنگ ترکیبی در عراق، متشکل از تروریسم، شورش و درگیری‌های فرقه‌ای است (کلیکولن، ۲۰۰۹ ص: ۱۴۹ و ۱۵۰). اما صحنه جنگ میان گروه‌های شبه نظامی ضد آمریکایی و بعدها ضد داعش در عراق با فتوای جهاد کفایی آیت‌الله سیستانی در ۱۳۹۳ شمسی، شکل دیگری به خود می‌گیرد.

عنوان یک تحلیل از موسسه خیریه کارنگی: «در جنگ با دولت خود خوانده اسلامی، بسیاری از شیعیان بجای ارتش، پیوستن به نیروهای مردمی را برگزیده‌اند» و در متن همین تحلیل از کارنگی: «شبه نظامیان (مذکور) صرفاً توسط فتوای واجب کفایی آیت‌الله سیستانی هدایت شده‌اند» (منصور، ۲۰۱۶)^۲. یک تحلیل دیگر از پایگاه اطلاع‌رسانی الجزیره^۳: «فتوای علی سیستانی، مرجع عالیقدر شیعه در عراق، "جهاد کفایی" نقطه عطف مهمی در روند حوادث عراق بود که بر اساس آن حشد تشکیل شد» (العانی، ۲۰۲۱) در حشدالشعبی یا بسیج مردمی عراق، «علاوه بر چهار گروه مرجع شیعه، به‌عنوان بزرگ‌ترین اعضا، ۳۸ گروه دیگر نیز به‌عنوان اعضای حشدشعبی وجود دارند». (افشون و الله کرم، ۱۳۹۷).

آثار فعالیت نیروهای حشد الشعبی در عراق چشمگیر است. حشد الشعبی با تمرکز بر «امنیت مردم پایه» دستاوردهای بسیاری در مقایسه با سایر نیروهای داخلی عراق «در حال مبارزه با تروریسم» کسب کرد. (قاسمی، ۱۴۰۰) بر همین اساس با نگاهی به عملکرد حشد در عراق، ایجاد فرصت برای بازسازی ارتش، شکست محاصره و آزادسازی آمرلی، آزادسازی شهر استراتژیک جرف الصخر، آزادسازی دپالی، آزادسازی تکریت و فلوجه، عملیات در موصل، عملیات قائم، و بیش ۵۵۰ روز نبرد مستمر طی دو عملیات بزرگ لیبک یا رسول‌الله (ص) ۱ و ۲ و در نتیجه

۱. دکتر چمران در تاریخ ۱۳۵۹/۲/۲۰ با حکم امام خمینی (ره) به سمت مشاور شورای عالی دفاع ملی منصوب شد (صحیفه‌ی نور، ج ۱۲، ۷۹) و با شروع جنگ تحمیلی بلافاصله رهسپار خوزستان شد. وی اولین حمله‌ی چریکی خود را علیه تانک‌های دشمن که تا نزدیکی اهواز رسیده بودند، انجام داد و دشمن را کیلومترها به عقب راند. پس از آن ستاد جنگ‌های نامنظم را در اهواز تشکیل داد. (روزها و رویدادها، ج ۱، ۵۲۷)

2. Renad Mansour

۳. بحث آزاد در اخبار سیاسی این شبکه (الجزیره نت)

آزادسازی بیش از ۱۹ شهر و ۵۱ روستا از کنترل داعش (گوهری مقدم و عرب، ۱۳۹۷) را میتوان بر شمرد. عملیات‌هایی که با کمک نیروهای مردمی و در ترکیب یا در کنار^۱ ارتش و سایر نیروهای رسمی با موفقیت به اجرا درآمده‌اند.

۲- جنگ ۳۳ روزه رژیم صهیونیستی بر علیه حزب‌الله لبنان توسط بسیاری از دانشمندان یک جنگ ترکیبی نامگذاری شده است (بیرگارد، ۲۰۱۲ ص: ۳۷) وی این جنگ را قالب اینکه احتمالاً یک انقلاب نظامی یا انقلابی در امور نظامی با توجه به نظریات ویلیام ناکس و موری باشد بررسی کرده است. این واضح‌ترین نمونه مدرن از یک مبارزه جویی ترکیبی است. بی شکلی^۲ (بی نظمی) حزب‌الله حاکی از خیزش تهدید ترکیبی است (هافمن، ۲۰۰۷ ص: ۳۵ و ۳۶) یک سرهنگ بازنشسته آمریکایی: جنگ اخیر حزب‌الله و رژیم صهیونیستی در لبنان، آشکارا نشان داد که ما در غرب و به خصوص اسرائیلی‌ها در این مقطع همچنان نمی‌دانیم که چگونه یک درگیری ترکیبی را که در آن دشمن کوشش می‌کند تا جنگ را با انتقال به جمعیت و همزمان فرسودن اعتماد در خانه و خارج به‌عنوان پیش‌درآمدی بر پیروزی نظامی طولانی کند، پیروز شویم. (مک کوئن، ۲۰۰۸) کولن و کینراد، حزب‌الله لبنان را یک تهدید ترکیبی اصیل غیر دولتی می‌دانند که خصیصه‌های جنگاوری نامتعارف و متعارف را ترکیب کرده است. (۲۰۱۷ ص: ۱)

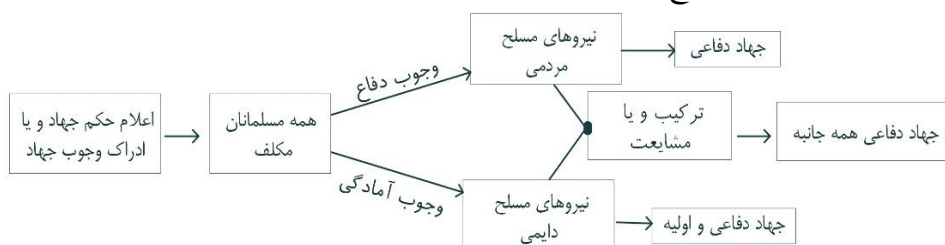
تبیین رابطه فرمان (حکم شرعی) با سازمان

جهت احکام (فرامین شرعی) نسبت به جنگ از نوع فرماندهی و در سطح راهبردی، به شکل سیاستگذارانه است. که در سطح تعیین اهداف و در تعیین حدود شرعی برای اجرا (عملیات، رزم یا اقدام متکی بر عمل نظامی) قرار دارد. برای نمونه مطابق با آیه ۱۹۴ سوره بقره، برای اینکه «تعدی متقابل و متناسب با همان سطحی که رخ داده اعمال شود» جوامع اسلامی ملزم به داشتن توانایی انباشته متقابلی در سطح نیرویی مهاجم (تعدی کننده) هستند (یک امر سیاستگذاری راهبردی). چنین الزامی، وجود سبک جنگاوری بر اساس نوع و قدرت اسلحه دشمن را موجب می‌شود و احقاق آن نه فقط «امر موازنه» در یک نبرد که موازنه کلی و یا برتری را پیش از وقوع

۱. مقصود از عبارت "ترکیب و یا در کنار" اشاره به نیروی ترکیبی و صحنه جنگ ترکیبی دارد. ترکیب‌سازی از مولفه‌های اصلی جنگ ترکیبی است. (حبیبی، ۱۴۰۰)

2. The amorphous Hezbollah

درگیری و بر اساس «احتمال» درگیری الزام آور خواهد کرد. بدین ترتیب رابطه آیه مذکور با امر موازنه نیز سیاست گذارانه است. این آیه در ادامه حدود این پاسخ موازن را نیز مشخص می‌کند که نباید از تعدی به همان اندازه فراتر رفت. و این از سنخ تعیین حد شرعی یا همان میزان اعمال خشونت متقابل (تعدی) است. چنین دستوراتی، ممکن است نه فقط در یک فرمان جهاد دفاعی که در قوانین کشورهای اسلامی یا رهنامه‌های نظامی منعکس شود. و این یک اثر تعیین کننده مستقیم نسبت به ساختار نیروهای مسلح یک کشور اسلامی است.

شکل ۵. نمایی از چگونگی شکل دهی احکام جهاد به ساختار و ترکیب نیروهای مسلح یک کشور اسلامی.

حالت دیگر، با توجه به تعاریف جهاد، تعیین حدود شرعی برای چگونگی امر جهاد و شرایط مجاهد است. همانطور که در اکثر فتوای جهاد که برای نمونه در ادبیات پژوهش قرار داده شده‌اند قابل مشاهده است، حاکم شرع، مقلد خود را به دو صورت کفایی و عینی بر جهاد مکلف کرده، دشمن را نیز مشخص می‌کند و در مواردی بکارگیری و یا ممنوعیت تسلیحاتی^۱ را نیز تعریف می‌کند و در نتیجه:

- ❖ آغاز و پایان جنگ و نیروی عمل کننده را تعیین می‌کند؛
- ❖ همه مسلمان یا بخشی از آنها تعیین وجوب برای رزم کرده است؛
- ❖ برای نوع تسلیحات و حدود شرعی بکارگیری آنها نیز تکلیف معین کرده است؛
- ❖ برای ائتلاف کردن و یا دفاع کردن از فرق اسلامی و افراد غیر مسلمان نیز تعیین تکلیف کرده است.^۲

۱. برای نمونه، فتوای حرمت تولید و بکارگیری تسلیحات هسته‌ای توسط مقام معظم رهبری (فرماندهی کل قوا).

۲. به عنوان نمونه همراهی و مخالفت برخی علما مفتی‌های اهل سنت در جنگ ۳۳ روزه با حزب الله لبنان

❖ اجرای سیاست‌ها و دستیابی به اهدافی که فرمان جهاد معین می‌کند، به نحوه بسیج نیروها و منابع نیز شکل خواهد داد.

جهاد دفاعی از منظر رهیافت غربی نسبت به جنگ‌های نوظهور

جهاد اسلامی ممکن است به دلایل ذیل جنگ ترکیبی و یا نامتعارف خوانده شود:

- برای بخشی از مسلمانان در زمان تهاجم دشمن به یک سرزمین اسلامی و خوب دفاع ادراک شود و آنها امر دفاع را به اشکالی که شرع مجاز می‌دارد اما در غرب ناشناخته هستند، عملی سازند.
- اقدامات آنها در دعوت به دفاع و در سطح رسانه‌ای و عقیدتی جنگ روانی و رفتار ایدولوژیک تلقی شود.

- مسلمانان زیادی از سراسر جهان در قالب گروه‌های جهادی برای کمک داوطلب شوند، و این اقدام آنها با گروه‌های سازمان یافته خشن یا نیروهای سری برچسب گذاری شود.
- برخی اقدامات کاملاً دفاعی و مشروع آنها از نظر جهاد دفاعی، با تروریسم و یا جنگ نیابتی برچسب گذاری شود و ...

- مسلمانان مجاهد بنابر تجربیات، اقتضائات و دارایی‌های موجود از روش‌های ابتکاری در سازماندهی منظم برای بکارگیری و توسعه تسلیحات پیشرفته بهره‌گیری کنند و این روش‌ها نامتعارف (ناشناخته) و نامنظم نامگذاری شود.

- مسلمانان تحت خشونت و تهاجم دست به دامان سایر جوامع و کشورهای اسلامی شوند و مورد حمایت آنها قرار گیرند، که این حمایت رسمی به صورت آشکار و پنهانی با استفاده تعاریف غربی، جنگاوری ترکیبی و یا نامتعارف خوانده شود.

با توجه به موارد فوق می‌توان گفت که ابعاد جهاد دفاعی در سرزمین‌های اسلامی به خصوص ابعاد بین‌المللی آن با توجه نظریات غربی پیرامون جنگ‌های نوپدید، می‌تواند همان جنگ ترکیبی یا نامتعارف تلقی شود.

بنابراین، در برابر این ایده و در جواب به فرضیه اصلی پژوهش، پیرامون ارتباط اندیشه جهاد و جنگاوری نامتعارف و ترکیبی چنین می‌توان گفت که:

- اندیشه جهاد برگرفته از علوم و تاکتیک‌های نظامی و یا یک انتخاب راهبردی و متکی به زمین و زمان جنگ نیست. دفاع همگانی یک امر تکلیفی شرعی است و نه یک تاکتیک نظامی.

- وجود نیروها یا شکل‌گیری یک نیروی مردمی (با سازماندهی به اصطلاح نامنظم) مترصد امر جهاد و بدین سبب قرارگیری در ترکیب با نیروهای دائمی (منظم) و یا مورد حمایت مستقیم یا غیر مستقیم آنها، مادامی که مطابق با تعاریف شرع عمل باشد، می‌بایست مشروع و رسمی و به عبارتی دیگر «منظم و متعارف» خوانده شوند.

- نیروی مکلف برای جهاد دفاعی، ممکن است از نظر سازماندهی در پندارهای نظامی غربی «نیروهای نامنظم» تلقی شود.^۱ سازمان رزم جهاد پایه میبایست از مفاهیم سیاسی و ناشایست مصون بماند. بنابراین استفاده از عبارات مردمی، جهادی، شعبی، بسیج و... پسندیده‌تر است.

- وجه تمایز منظمی و نامنظمی از نظر قانونی می‌تواند در جوامع مختلف بر اساس اقلیت و اکثریت بودن جامعه مسلمان آن کشورها مورد بحث قرار گیرد، اما از منظر جهاد دفاعی، صرفاً مشروعیت گروه‌های مردمی از سوی فرق مختلف اسلامی و فقه جهاد مورد بحث است و نه از منظر تعاریف پیوسته در تغییر و بازتعریف جنگ‌های نوظهور.

- در اندیشه جهاد وجود ساختار دائمی (مانند ارتش، پلیس و سایر نیروهای رسمی) مانع جهاد دفاعی برای عموم مردم نبوده است. با وجود کارآمدی نیروهای رسمی و دائمی در بالاترین سطح، ساختار رزمی موقت و جهادی امری به موجب شرع و بدون محدودیت زمانی است، چرا که حق دفاع در واجب عینی و کفایی از عموم ساقط نشده است.

بحث و بررسی

تعارضات مفهومی نیروی منظم و نامنظم بر اساس موضوع جهاد

همانطور که در ادبیات موضوع و بخش جنگاوری ترکیبی توضیح داده شد، بسیاری اندیشمندان غربی گروه‌های شبه نظامی و نظامی متکی بر جهادی اسلامی را نیروهای نامنظم و نیابتی نامیده‌اند، که بهره‌گیری از آنها در ضدیت با منافع غرب و به خصوص برای ضربه زدن به ایالات متحده، به شکل‌گیری جنگاوری‌های ترکیبی منجر شده است. و این مطالعات که حاصل اوضاع خاورمیانه بوده‌اند شناخت جدیدی با عنوان جنگ ترکیبی ایجاد کرده و البته این شناخت

۱. جنبش‌های مقاومت اسلامی، گروه‌های شبه نظامی جهادی و ...

جدید را به نمونه های تاریخی دیگری تا دوره باستان^۱ نیز تعمیم داده اند. این تعاریف علمی نیستند.^۲ و در حوزه دانش نظامی با ادبیات غربی قرار میگیرند و البته مخالفان و موافقان بسیاری دارند.

اگر تعاریف دیگران برای نمونه ناتو را ملاکی برای تعیین حدود یک نیرو قرار دهیم، این امر به معنای تعمیم و توسعه قواعد فکری دیگر کشورها به حوزه های تحت تسلط شرعیت دینی و قانونی کشورمان است و تعارضاتی در تشخیص منظم و نامنظم بودن از منظر مجوز های قانونی (جایگاه حقوقی) پیش می آید و به شکل گیری نوعی از اختلال با عناوین مختلف در ابعاد روایی و شناختی جنگ منجر می شود و گهگاه از این تسری دادن قواعد با عناوین چون جنگ افزار حقوقی^۳ یا نبرد روایات نیز یاد شده است و لزوم بازتعریف با کدهای حقوقی در کشورمان را گوشزد می کند.

ملاک های نظامی در تشخیص آنچه یک اقدام نظامی نامنظم و یا نیروی نامنظم خوانده می شوند، سری مقولاتی تحت عناوین: اعمال بی قاعده، خشونت، استفاده از تسلیحات نامتعارف، تروریسم، عملیات روانی، شورش و خرابکاری، حملات سایبری و ... که از منظر شرع و شارع اسلامی ممکن مبانی مفصلی نسبت به آن است وجود داشته باشد، می بایست در جای خود بررسی فقهی شده و در دکتورین ها و دستوره های رزمی منعکس شوند. تا تمایز گذاری لازم میان یک نیروی برانگیخته شده در امر جهاد دفاعی با مبانی اسلامی مشروع، با سایر عناوین و یا اندیشه های جهادی نامشروع افزون بر مفاهیم رزمی نیز قرار داده شود.

۱. برای نمونه نبرد روم و جرمانیا از جنگ های ترکیبی هستند که در کتب این حوزه دیده می شوند.

۲. آنگونه که هوپر، کینراد و کولن و تعدادی دیگر از اندیشمندان این حوزه نیز اذعان کرده اند. نگارنده این مقاله نیز تا کنون روش علمی برای مطالعه جنگ ترکیبی نیافته است.

3. Law Warfare

فهرست منابع

- قرآن کریم، (م. فولادوند، مترجم). تهران، دارالقرآن الکریم
- خمینی، ر. (۱۳۶۸). صحیفه نور (جلد ۱۲). قم: مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، ر. (۱۳۷۸). صحیفه امام (جلد ۳ و ۱۲). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خمینی، ر. (۱۳۹۲). استفتائات امام خمینی (س) (جلد ۳). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- شیرازی، ن. م. (۱۳۸۲). برگزیده تفسیر نمونه (جلد ۳). تهران: دارالکتب اسلامی.
- طیب، ع. (۱۳۶۶). اطیب البیان فی تفسیر القرآن (جلد ۲ و ۸). تهران: اسلام.
- علامه حلی. (۱۴۱۹). تذکره الفقها (جلد ۹). قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام لل‌احیاء التراث.
- نجفی، م. ح. (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (جلد ۲۱). (ع. قوچانی، ویراستار) بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- واقدی، م. (۲۳۸ق). المغازی (جلد ۳). (ح. مازدن، تدوین) بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات. بازیابی از <https://lib.eshia.ir/10244/108/13>
- کلینی، م. ب. (۳۲۹ق). ترجمه اصول کافی. قم: کتابخانه مدرسه فقهات. بازیابی از lib.eshia.ir
- دفتر عقیدتی سیاسی فرماندهی کل قوا. (۱۳۸۱). روزها و رویدادها، سال هجری شمسی. رامین.
- ادیبی سده، م. (۱۳۹۶). جامعه شناسی جنگ و نیروهای انتظامی. تهران: سمت
- افشردی، م. شهرآیینی، س. و حسینی، س. (۱۳۹۴). تعیین عوامل موثر بر اصول رهنما عملیاتی نیروهای زمینی جمهوری اسلامی ایران در نبرد هم‌مطراز و ناهم‌مطراز. فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۵۴.
- افشون، ت. و الله کرم، ع. (۱۳۹۷). مقایسه رویکرد امنیتی آمریکا و حشد شعبی در عراق؛ عملکرد و چشم انداز. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۴۱-۷۱.
- الحامد، ر. (۲۰۱۵). الحشد الشعبی: القوه النظامیه البلدیة فی العراق. مدیریه الاعلام الحشد الشعبی.
- العانی، ط. (۲۰۲۱، ۱۳۶). ۷ أعوام علی تأسیس الحشد الشعبی بالعراق ولا یزال الجدل قائما حوله. بازیابی از <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/6/13/7> - أعوام - علی - تأسیس - الحشد - الشعبی - بالعراق
- بوتول، گ. (۱۳۹۶). جامعه شناسی جنگ (ویرایش ۹). (ه. فرخجسته، مترجم). تهران: علمی فرهنگی.
- چمران، م. (۱۳۶۲). لبنان. بنیاد شهید چمران.
- حبیبی، ا. (۱۴۰۰). بازنگری جنگاوری های نوپدید از درون اسناد رسمی نظامی (مطالعه جنگاوری ترکیبی و نامتعارف در اسناد ایالات متحده، ناتو، فرانسه و انگلستان. مجله سیاست دفاعی، ۹۳-۱۲۸.
- حجتی کرمانی، ع. (۱۳۶۴). لبنان به روایت امام موسی صدر و دکتر مصطفی چمران. موسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.
- حسین، ح. (۱۳۷۴). شناخت سازمان نظامی: نگرشی جامعه شناسی. سیاست دفاعی، ۳-۴.

- حیدری، ک. (۱۳۹۰). جنگ های آینده. تهران: نشر آجا.
- صادقی فسایی، س. و عرفان منش، ا. (۱۳۹۴). مبانی روش شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی. راهبرد فرهنگ، ۶۱-۹۱.
- قاسمی، ب. (۱۴۰۰). ظرفیت سنجی شیعیان عراق و تاثیر آن بر محور مقاومت. مجله سیاست دفاعی، ۱۵۷-۱۸۸.
- قاسمی، ف. و اسماعیلی فرزین، ا. (۱۳۹۶). جنگ هیبریدی در سیستم بین المللی پیچیده-آشوبی. فصلنامه مدیریت نظامی، ۵۲-۹۲.
- کربلایی، ع. (۱۳۹۳). خطبه نماز جمعه. کربلا. بازیابی از <https://hawzah.net/fa/News/View/97209>
- کرین، س. ق. (۱۳۸۸). جهاد و دفاع از دیدگاه میرزای قمی با مقایسه آرای فقهی امام خمینی. حضور (۷۰)، ۵۲-۸۰.
- کوئن، ب. (۱۳۹۱). مبانی جامعه شناسی (ویرایش ۱۸). (غ. توسلی، ترجمه) تهران: سمت.
- گوهری مقدم، ا. و عرب، م. (۱۳۹۷). جایگاه الحشد الشعبی در امنیت ملی عراق و نحوه بازنمایی رسانه های غربی-سعودی از آن. پژوهشنامه رسانه بین الملل، ۱۵۱-۱۷۶.
- مردی، م. (۱۳۹۳). دفاع مقدس (جنگ تحمیلی) در اندیشه امام خمینی (س). قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- غریب رضا، ح. (۱۳۸۵، شهریور). فقه عزت و فقه ذلت، فتوای جهان اسلام در جنگ حزب الله با اسرائیل. سوره (۲۷)، ۱۰۶-۱۰۹.
- (AAP-06(STANAG(3680)) NATO GLOSSARY OF TERMS AND DEFINITIONS (ENGLISH AND FRENCH) (5th ed.). (2019). NATO Standardization Office(NSO). Retrieved from <https://standards.globalspec.com/std/1679199/STANAG%203680>
- AJP-01(STANAG(2437)) NATO STANDARD ALLIED JOINT DOCTRINE (E ed.). (2017). NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO). Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/905877/20200728-doctrine_nato_allied_joint_doctrine_ajp_01.pdf
- AJP-3.2 (STANAG(2288)) NATO STANDARD Allied Joint Doctrine for land operations. (2016). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-land-operations-ajp-32>
- ARMY FIELD MANUAL AFM A5 Master Land Operations. (2017). Bristol: Army Doctrine Publication AC 71940. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/army-doctrine-publication-operations>
- BJERREGAARD, T. (2012). Hybrid warfare. Military Revolution. Revolution in Military Affairs. Lebanon War 2006. Hezbollah. Fort Leavenworth, Kansas: Faculty of the U.S. Army.
- Cullen, P. j., & Kjennerud, R. E. (2017). MCDC Countering Hybrid Warfare Project: Understanding Hybrid Warfare. A Multinational Capability Development Campaign project, 36.
- D'Agostino, D. M. (2010). - United States Government Accountability Office GAO. GAO & Defense Capabilities and Management. Washington, DC: GAO . Retrieved from www.gao.gov

- (2015). DFT 3.2 TOME 1 ANG (FT- 03) - EMPLOYMENT OF LAND FORCES IN JOINT OPERATIONS. Forces Employment Doctrine Center, Ministre of defense. Retrieved from https://www.c-dec.terre.defense.gouv.fr/images/documents/us-publications/doctrine-FT/20150701_NP_CDEF_DDO_DFT-3-2_T1_US.pdf
- (2021). DOD Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Electronic Library. Retrieved from <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>
- (2008). FM 3-05.130 Army Special Operations Forces Unconventional Warfare. Washington, DC: Headquarters, Department of the Army. Retrieved from available on (www.us.army.mil) Indirectly retrived from <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-05-130.pdf>
- Hoffman, F. G. (2009). HYBRID WARFARE AND CHALLENGES. JFQ, 34-39.
- Hoffman, F. J. (2007). Conflict in the 21st Century The Rise of Hybrid Wars .Potomac Institute for Policy Studies.
- Huber, T. M. (2002). Compound Warfare: That Fatal Knot. U.S. Army Command and General Staff College Press.
- Kilcullen, d. (2009). The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One. Oxford University Press.
- Korybko, A. (2017). THE LAW OF HYBRID WAR: EASTERN HEMISPHERE. E-book.
- Mansour, R. (2016, 12 01). The Popularity of the Hashd in Iraq. Retrieved from carnegie-mec.org: <https://carnegie-mec.org/diwan/62638>
- Mccuen, J. J. (2008). Hybrid Wars. Military Review, 107-113.
- MURRAY, W., & MANSOOR, P. R. (2012). Hybrid Warfare Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present. Cambridge university press.
- Nemeth, W. J. (2006). Future war and Chechnya : a case for hybrid warfare.
- Office of the Secretary of Defense. (2005). The National Defense Strategy of the United States of America. Retrieved from <https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Defense-Strategy/>: https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nds/2005_NDS.pdf
- Scott, J. (2014). Oxford Dictionary of Sociology (Oxford Quic Reference). Oxford University Press.
- Xiangsui, W., & Liang, Q. (1999). Unrestricted Warfare. Independently published.

